

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ТА
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ У
ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНИХ
УМОВАХ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка Богдан Інна
Олександрівна
Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Початкова освіта

Керівник: к. пед. н., доцентка
А.В. Горлова

Рецензент: С.В.Микитюк,
директорка Навчально-виховного
комплексу № 56 Херсонської
міської ради з поглибленим
вивченням англійської мови

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	6
1.1. Співпраця «вчитель початкової школи-сім'я» як педагогічна проблема.....	6
1.2. Роль сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра.....	14
1.3. Сучасний стан рівня взаємодії сім'ї та школи.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ШЛЯХІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	44
2.1. Педагогічні умови та шляхи активізації взаємодії «педагог- сім'я».....	44
2.2 Перебіг формувального етапу експериментальної роботи.....	47
2.3. Підсумки експериментальної роботи.....	60
ВИСНОВОК.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	75
Додаток А. Методика «Настрій» (О.В. Даниленко, І.В. Єрмакова).....	75
Додаток Б. Тест для визначення рівня взаємодії батьків та освітнього процесу (Горлова А.В., Богдан І.).....	76
Додаток В. Анкета для визначення рівня освіченості батьків (Цуркан Т.).....	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах повномасштабної війни росії проти України відбуваються складні соціально-політичні зміни, які вплинули на систему освіти (дистанційне навчання, проведення уроків в укриттях під час повітряних тривог та обстрілів, навчання за умов тривалих відключень електроенергії тощо). У цьому контексті важливим стає співпраця між сім'єю та школою, як двох ключових соціальних інститутів, які спільно відповідають за виховання молодого покоління.

Виховання дитини розпочинається в сім'ї, і сьогодні першочерговим завданням батьків є створення безпечних умов для життя дитини, а вже після цього — передача моральних, культурних і загальнолюдських цінностей. Школа, у свою чергу, також повинна гарантувати безпеку навчання, паралельно виконуючи виховні функції. За відсутності співпраці між батьками та школою в питаннях виховання та навчання, розвиток дитини не буде повноцінним і всебічним. Для того, щоб процес виховання в сім'ї та школі був узгодженим, педагогічна наука і практика повинні використовувати ефективні інноваційні методи та засоби для організації такої взаємодії. Тому одним із головних завдань Державного стандарту початкової освіти є надання психолого-педагогічної підтримки сім'ям та підвищення рівня компетентності батьків у питаннях виховання, освіти та захисту здоров'я дітей.

Аналіз сучасної виховної роботи шкіл свідчить про те, що формальний підхід до співпраці з родиною та недостатнє володіння педагогами актуальними методами взаємодії з батьками знижують ефективність виховного процесу.

Проблема співпраці між родиною та школою завжди була в полі зору педагогів і психологів. На необхідність організації співробітництва сім'ї та школи з метою виховання дітей вказують багато дослідників:

Л.С. Виготський, К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, Н.П. Волкова, І.Д. Зверєва, Т.В. Дуткевич, О.В. Безпалько, О.М. Докукіна, Л.Г. Коваль, С.Р. Хлеб'як, Б.І. Ковбас, І.М. Трубавіна, Т. С. Ціпан та інші. В той самий час, у цих працях увага приділена розробці педагогічних умов ефективної взаємодії сім'ї та школи у вихованні молодших школярів за мирних часів, без урахування тих реалій, у яких живуть та навчаються сучасні діти.

Метою магістерської роботи є обґрунтування та експериментальна перевірка ефективних шляхів взаємодії сім'ї та школи у вихованні молодших школярів на сучасному етапі.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що успішність педагогічного процесу сучасної початкової школи напряму залежить від створення умов і шляхів ефективної співпраці між вчителями і батьками учнів, а саме:

- Залучення батьків до спільного вирішення важливих питань, які стосуються розвитку дітей та організації шкільного життя;
- Відкрита комунікація між педагогами та сім'єю, що базується на партнерстві, довірі та взаємоповазі;
- Створення проєктів та реалізація спільних виховних заходів для молодших школярів (впровадження програми «Взаємодія заради майбутнього: Об'єднуючи школу і родину»).

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. На основі аналізу наукових джерел з'ясувати особливості співпраці «вчитель початкової школи-родина».
2. Дослідити сучасний стан рівня взаємодії сім'ї учня початкової школи та вчителя.
3. Розробити та апробувати програму «Взаємодія заради майбутнього: Об'єднуючи школу і родину» в процесі виховання дітей молодшого шкільного віку.

4. Експериментально перевірити умови і шляхи оптимізації взаємодії педагогічного колективу та сімей молодших школярів на сучасному етапі.

Об'єкт дослідження – взаємодія сім'ї молодшого школяра та педагогічного колективу.

Предмет дослідження – шляхи взаємодії сім'ї та вчителів у вихованні учнів початкової школи на сучасному етапі.

Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження були застосовані наступні **методи**:

- теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення наукових знань про досліджувану проблему;
- емпіричні: спостереження, бесіда, педагогічний експеримент, анкетування;
- методи математичного обрахунку даних.

База дослідження. Гімназія № 28 м. Херсон.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що нами було здійснено практичне вивчення рівня задоволеності батьків освітніми послугами, що надаються їх дітям, та рівня вихованості молодших школярів; а також запропоновано програму взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей молодшого шкільного віку, яка може використовуватися в освітньому процесі.

Апробація. Основні теоретичні аспекти та результати дослідження були представлена на обговорення на засіданні кафедри педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти, де отримали позитивні відгуки. Проблематика дослідження була розкрита в таких публікаціях:

«Роль сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра за умов вимушеної міграції» опублікованій в електронному альманасу «Магістерські студії» випуск XXIV, Івано-Франківськ, 2024; «Ефективні форми взаємодії сім'ї та школи», опубліковано у збірці наукових матеріалів до Всеукраїнської наукової конференції «Педагогіка та

психологія в структурі університетської освіти України: історія сьогодення, інноватика» 30 травня 2024, Херсон – Івано-Франківськ.

Структура магістерської роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 80 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Співпраця «вчитель початкової школи-сім'я» як педагогічна проблема

Питання взаємодії школи та сім'ї є важливою проблемою сучасної освіти та суспільства. Важливість цієї взаємодії ніколи не ставилися під сумнів. Батьки є основними вихователями та авторитетом для дітей до вступу у школу. Результативність же діяльності школи з навчання та виховання учнів багато в чому залежить від того, наскільки плідно була побудована співпраця педагогів та батьків.

Протягом кількох століть питання ефективної взаємодії сім'ї та школи привертало до себе увагу філософів, педагогів та психологів у всьому світі (Ж.-Ж. Руссо, Й-Г. Песталоцці, Г.С. Сковорода, К.Д. Ушинський та інші).

Так, наприкінці ХІХ ст. вітчизняні вчені Х.Д. Алчевська, Б.Д. Грінченко, К.Д. Ушинський, С.Ф. Русова, О.П. Косач (Олена Пчілка), М.О. Корф, Я.Ф. Чепіга у своїх працях робили акцент на необхідності співпраці та узгодженості впливу родини та школи на дитину, ключовою метою є розкриття внутрішнього потенціалу дитини [12, с. 85].

К.Д. Ушинський вважав, що шкільне виховання за своєю суттю повинно бути логічним продовженням домашнього виховання. У середовищі рідних людей закладається в дитині фундамент моральної самосвідомості, а завданням школи є створення оптимальних умов для реалізації внутрішнього потенціалу дитини, який є в неї від природи. К.Д. Ушинський вказував на необхідність єднання спільних цілей, цінностей, принципів сім'ї та школи [46, с. 41].

У працях М.М. Грінченко сімейному вихованню відводиться істотна роль у розвитку дитини. Педагогиня стверджувала, що за раннього дитинства саме у родинній атмосфері закладаються основи фізичного та психічного здоров'я дитини, згодом вплив на розвиток також має школа [14, с. 17].

Ними було сформульовано основні принципи, за якими мають будуватися стосунки з дитиною у сім'ї та у школі:

- організація правильних умов розвитку дитини, адже вони вагомо впливають на духовний розвиток;
- неприпустимість свавілля в діях дорослих (батьків або педагогів);
- суворе дотримання відповідності слів та дій при взаємодії з дитиною, тому що найбільш важливими для неї є дії, а не слова;
- повага до особистості дитини з початку життя [14, с. 17].

Завдання шкільного та сімейного виховання було розкрито у роботах М.О. Корфа, у них приділялася велика увага проблемам виховання та розвитку дітей у родині та у під час навчання у школі. У його працях простежується думка, що батьки, спостерігаючи за розвитком дітей та записуючи ці спостереження, могли б таким чином надавати школі та педагогічній науці неоціненну допомогу [21, с. 119].

Теоретичними розробками взаємодії сім'ї та школи, як найважливіших соціальних інститутів, займалися вітчизняні психологи та педагоги А.С. Макаренко, Н.Д. Лубенець, Т.І. Цвелих, В.О. Сухомлинський та інші [21, с. 120].

У роботах А.С. Макаренка виділяються два головні завдання: навчити батьків правильно виховувати своїх дітей; пошук шляхів для результативної взаємодії зі школою. Особливу увагу вчений приділяв питанням пошуку оптимальних шляхів співробітництва сім'ї та школи, спрямованих на благо дитини. Такі методи, як повчання, суспільний осуд тощо він вважав нераціональними і навіть шкідливими [23].

У працях Т.Г. Лубенця розглядаються перспективи розвитку відносин родин та школи. Автор підкреслює, що «...сім'я і могла б надати дитині сприятливі домашні умови, але вона мало зважає на дитину» [24, с. 45], а це саме по собі не припустимо. Педагоги повинні виправляти таке становище, проводити роз'яснювальну роботу з батьками про необхідність шанобливого ставлення до дитини, доцільність створення вдома сприятливих умов [24, с. 45].

На думку М.М. Грищенко, сім'я має достатній арсенал способів, щоб впливати на дитину, але їх правильне використання можна реалізувати лише під керівництвом школи; саме її науковець розглядав у якості центру координації впливів на дитину. Батькам слід надавати школі важливу інформацію про дитину, а заклад освіти, використовуючи її, розробляє свій план виховання дитини разом із сім'єю [26, с. 42].

У 60-ті роки ХХ ст. зростає інтерес до проблеми взаємодії сім'ї та школи. У наукових працях цього періоду було зроблено спроби сформулювати вимоги до педагогічного управління спільною діяльністю сім'ї та школи. У публікаціях Г.Г. Ващенко, О.Г. Дзевєріна, В.О. Сухомлинського, М.М. Миронова та ін. батьки виступають першими вихователями дитини, які закладають моральні основи виховання, якими забезпечується надалі успіх виховного впливу школи на особистість [26, с. 43].

На початку 80-х дослідження проблеми зв'язку сімейного та шкільного виховання отримує свій подальший розвиток. У наукових працях О.А. Захаренко, О.П. Рудницької, С.М. Корнієнка були зроблені спроби розробити шляхи та форми взаємодії сім'ї та школи [26, с. 43].

Якщо розглядати поняття «взаємодія», то вітчизняні педагоги й психологи (О.Я. Савченко, Н.Ф. Скрипченко, М.Д. Ярмаченко та ін.) розглядають його як «систему взаємозумовлених дій, де окрема дія одного з учасників взаємодії викликає дії іншого у відповідь. При ньому результат кожної попередньої дії впливає на наступні дії, а кінцевий

результат такого обміну діями виявляється у єдиній для всіх її учасників системі загальних уявлень» [20, с. 65].

Сучасні наукові педагогічні дослідження іще раз підтверджують ідею впливу школи на сімейне виховання та навпаки. Т. С. Ціпан виділяє два напрями впливу школи на сім'ю: перший – це процес роботи з батьками, другий – це процес роботи із самими учнями. Вплив педагога тільки на учнів, без підтримки їх з боку батьків, може не мати взагалі ніякого результату у зв'язку з тим, що діти потрапляють у такі умови, коли виконання вимог школи ставить їх у скрутне становище. Щодо впливу лише батьків, то педагог ставить сім'ю у важкі умови, оскільки діти готові виконувати пред'явлені до них вимоги. При правильній організації взаємообмін має дати позитивні результати [20, с. 66].

Аналізуючи праці вітчизняних педагогів та психологів, можемо зробити висновок, що у розв'язанні проблеми співпраці родин дітей та школи виділяються три основні підходи:

- 1) школа має вагомий вплив на виховання дитини;
- 2) школа є логічним продовженням сімейного виховання;
- 3) родини та школа рівнозначно впливають на розвиток дітей, і лише їх взаємодія сприяє формуванню повноцінної особистості.

Для реалізації третього підходу потрібна спеціальна підготовка батьків до виховання своїх дітей. Стає актуальною проблема "виховання" батьків, що полягає в наданні сім'ї відповідної підтримки для здійснення її виховних обов'язків [18, с. 58].

Більшість вчених визначають сімейно-шкільну взаємодію як соціально-педагогічний процес, який торкається різних проблем сучасності, зокрема – формування соціально активної особистості [20, с. 66].

Сім'я є фундаментом суспільства; саме у ній починається виховання дитини, саме у ній людина формується як особистість. Сім'я – це також головна опора людини протягом усього її життя. Школа ж виступає у

якості основи для початку масової повсякденної діяльності у сфері безперервної освіти та виховання.

У наші дні багатьма освітянами відзначається, що у молодих батьків погано сформовані навички спілкування з дітьми. Досить часто батьки можуть переносити на дитину власні життєві проблеми у сімейній, професійній та інших сферах, а це веде до своєрідного «успадкування» досвіду сімейних невдач та батьківської неефективності. У такій ситуації дитина втрачає відчуття успіху і та впевненість у собі [16, с. 21].

А.В. Кашарова провела дослідження, спрямоване на виявлення та узагальнення сімейних проблем у контексті соціально-педагогічних особливостей їхньої життєдіяльності, а також вивчила методи надання соціально-педагогічної підтримки родинам. На жаль, у останні роки спостерігається дистанціювання багатьох соціальних інститутів, зокрема освітніх організацій, від родини та питань виховання дітей, а це, своєю чергою, несприятливо впливає на зміну стилю внутрішньосімейних відносин, життєвих пріоритетів [11, с. 126].

Сучасний освітній процес характеризується такими актуальними тенденціями співпраці родин школярів та школи:

- усвідомленням важливості того, що тісна інтеграція родин та школи дозволяє отримати якісний результат взаємодії;
- розробкою наукової основи психолого-педагогічної взаємодії родини та школи, яка, своєю чергою, спирається на положення та принципи сучасної педагогіки;
- розглядом співробітництва родини та школи як соціально-діяльної системи;
- розробкою теорій ефективного управління системою педагогічної співпраці школи та родини;
- обґрунтуванням системно-діяльнісного підходу до організації співпраці родини та школи в сучасних реаліях [3, с. 114].

«Всі ми родом з дитинства», «Усе – і гарне, і погане – людина

одержує в сім'ї». Саме сім'я була, є і, напевно, завжди буде ключовим середовищем формування особистості дитини та найголовнішим соціальним інститутом який відповідає за репродуктивні функції та відтворення способу життя. Організація взаємодії з батьками учнів є складовою частиною системи виховної роботи школи. Сім'я та школа створює комплекс усіх необхідних умов для ефективного освітньо-виховного процесу.

Основними цілями організації взаємодії з батьками школярів на думку Т. С. Ціпан є підвищення ролі сім'ї у вихованні й розвитку дітей, соціалізації підростаючого покоління, створенні згуртованого й дружного колективу, а також організація співробітництва батьків і школи на основі єдиної педагогічної позиції. Завдання педагога – переконати кожного з батьків в цінності особистості дитини, її унікальній індивідуальності, допомогти у визначенні особистісної спрямованості виховання дітей. Завданнями організації взаємодії педагога з батьками можна визначити наступні:

- розвиток активної педагогічної позиції серед батьків;
- надання батькам педагогічних знань і навичок;
- залучення батьків до виховання своїх дітей [48, с. 39].

Сімейно-шкільна взаємодія починається з аналізу умов і мікроклімату виховання в сім'ї, а також з урахування індивідуальних рис дітей і батьків. Вивчення родини учня дає можливість краще зрозуміти його особистість, виявити стиль життя родини, її духовні цінності, виховні можливості та стосунки між учнем і батьками. У цьому контексті застосовуються різноманітні традиційні методи психолого-педагогічної діагностики, такі як спостереження, бесіди, тестування, анкетування, ділові ігри, а також аналіз творчих робіт дітей тощо.

Вивчення сім'ї – діло тонке, тому необхідно бути педагогам дуже обережними, проявляти повагу до усіх членів сім'ї, бути щирими у прояві емоцій.

Необхідно дотримуватись наступних правил:

1. Вивчення родини повинно мати чітку мету, проводитися систематично і планомірно.
2. Батьки і діти не повинні відчувати себе об'єктами дослідження.
3. Методи дослідження повинні бути взаємопов'язані з методами виховання.
4. Психолого-педагогічні методи мають бути різноманітними та застосовуватися у комплексі [48, с. 40].

При вивченні сімей учнів варто враховувати:

- загальні відомості про усіх членів родини ;
- матеріальну здатність забезпечувати дитину, житлові умови;
- загальні відомості про дитину (вік, інтереси, рівень вихованості);
- інтереси батьків до справ школи;
- виховні можливості батьків;
- мікроклімат у сім'ї, сімейні традиції [48, с. 40].

Диференційований підхід у роботі з батьками слід реалізовувати, виокремлюючи п'ять основних типів сімей, які класифікуються на основі їх потенціалу для виховання власних дітей або дітей класу.

1-й тип: сім'я з високим рівнем моральних відносин. В таких родинах панує здорова атмосфера, діти мають усі необхідні умови для реалізації себе. Педагоги не втручаються у виховання, лише конкретні поради на прохання батьків або застереження, консультують у разі необхідності.

2-й тип: сім'я з нормальним рівнем моральних відносин. Панує нормальна атмосфера, але батьки не забезпечують позитивну спрямованість у вихованні дітей. У таких родинах діти можуть бути об'єктом особливої уваги з боку батьків, що призводить до формування егоїстичних рис, які вимагають втручання з боку педагога.

3-й тип: конфліктна сім'я. Батьки постійно знаходяться у суперечках один з одним, не зважаючи на потреби дитини у нормальній,

позитивній атмосфері задля її адекватного розвитку. Таке виховання можна сказати пущено на самотік, девіз «як буде так буде». Педагоги повинні втручатись у методи такого виховання, постійно давати рекомендації задля покращення мікроклімату у сім'ї.

4-й тип: сім'я з вигляду «благополучна». Така родина лише виглядає благополучною, картинка гарна, але спостерігається відсутність духовних і моральних цінностей, а емоційний зв'язок між поколіннями часто втрачається. Однак деякі діти добре адаптуються до сімейної психології зовнішнього благополуччя, що ускладнює виховну роботу з такими родинами. Вкрай важливо працювати з такими сім'ями, оскільки діти вважають що це є взірцево благополучною родиною.

5-й тип: неблагополучна сім'я. Характерні такі риси: брутальність, конфлікти та аморальна поведінка. Ці родини потребують постійної уваги з боку педагогів і громади, а іноді й активного втручання для захисту дітей. Важливо враховувати ці типи сімей і їх особливості під час роботи з батьками. [39, с. 212].

Зміст взаємодії батьків з педагогом включає:

- інформування батьків про методи виховання та етапи фізичного і психічного розвитку дітей;
- знайомство батьків із нормативними актами та документами в сфері освіти;
- організація спільних занять для батьків і дітей (кружки, секції, клуби, тренінги, походи, екскурсії);
- спільне оцінювання рівня вихованості дітей;
- спільна оздоровча робота сім'ї й школи (Дні здоров'я, спортивні заходи);
- турбота про багатодітні й малозабезпечені сім'ї;
- участь у шкільному самоврядуванні;
- матеріально-фінансова допомога школі, класу (ремонт, добродійність, спонсорство);

- спільне планування й аналіз роботи [39, с. 213].

Реалізація взаємодії повинна здійснюватися поетапно протягом навчального року. Роботу варто проводити як з батьками, так і з учнями. Провідна роль у реалізації взаємодії повинна належати класному керівникові. Саме він проводить з батьками й учнями роботу з різних методик, вносить елементи творчості, приймає самостійні рішення в конкретних ситуаціях, відслідковує результати, здійснює їх аналіз.

Реалізація заходів, спрямованих на організацію взаємодії з батьками у вихованні підростаючого покоління дозволить:

- сформувати активну позицію батьків в організації ефективної взаємодії сім'ї й школи;
- створити комфортні умови для розвитку творчих здібностей, пізнавальної активності, позитивної шкільної мотивації дітей;
- зміцнити й розширити рамки взаємодії сім'ї, школи, установ додаткової освіти й культури в справі виховання;
- домогтися стабільної динаміки позитивної зміни психологічного клімату в батьківському й дитячому колективах [39, с. 213].

У підсумку відзначимо, що взаємодія сім'ї та школи – це цілеспрямована спільна діяльність батьків та педагогічного колективу, спрямована на створення сприятливих умов для особистісного розвитку та зростання дітей, виховання всебічно та гармонійно розвиненої особистості.

1.2. Роль сім'ї у формуванні особистості молодшого школяра

Сім'я виступає для дитини як колективний носій як макро-, так і мікросоціокультурних традицій, що формують її унікальний мікросоціальний простір. Цей внутрішній простір родини, будучи первинним зовнішнім середовищем для дитини, можна розглядати як «малий культурний світ», який відображає різноманітний людський досвід, укладений у «великій» культурі. Масовий історико-культурний

досвід людей, які одночасно проживають у одному місці, відбивається через індивідуальне існування кількох поколінь членів родини, поступово формуючи їхню внутрішньосімейну «версію буття». У межах цієї версії, в емоційно насиченому мікропросторі сім'ї для дитини:

- 1) складаються особливі соціальні ситуації розвитку для дитини;
- 2) закладаються смисложиттєві цінності, як своєрідні «модулі» свідомості;
- 3) формуються установки, якими дитина, дорослішаючи, буде орієнтуватися в організації, осмисленні та оцінці свого життєвого шляху [47, с. 10].

Сім'я грає вирішальну роль у формуванні моральних цінностей та життєвих принципів дитини. Саме вона має можливість створити або зруйнувати особистість, а також підтримати чи підірвати психічне здоров'я своїх членів. У сімейному середовищі формуються умови для досягнення безпеки, задоволення і самореалізації. Вона визначає межі ідентифікації та допомагає у становленні образу власного "Я". Від тісних взаємин з матір'ю, батьком, братами, сестрами, бабусями та дідусями у дитини розпочинається процес формування особистісної структури. Сім'я є тим соціальним простором, що охоплює особу у всіх її аспектах. [44, с. 115].

За думкою Т.Г.Цуркан, основна роль родини визначається її глибоким впливом на всі аспекти фізичного та духовного розвитку дитини. Сім'я є як середовищем існування, так і виховним простором для дитини. Її вплив, особливо на ранніх етапах життя, значно перевершує вплив інших виховних факторів. У цей період сім'я формує уявлення про школу, засоби масової інформації, громадські організації, трудові колективи, дружнє оточення, а також вплив літератури та мистецтва. Це дало змогу педагогам встановити певну залежність: успіх формування особистості залежить насамперед від сімейного оточення. Чим більш позитивною є сім'я та її виховний вплив, тим вищими будуть результати

в моральному, фізичному та трудовому вихованні дитини.

Цю залежність часто використовують на практиці. Досвідчений педагог може швидко зрозуміти, як відбувається виховання дитини, просто спостерігаючи за її поведінкою та спілкуючись з нею. Так само, вивчаючи батьків, можна скласти уявлення про умови, в яких ростуть їхні діти. Сім'я і дитина є відображенням одне одного [44, с. 116].

Якщо родина відіграє таку важливу роль у формуванні особистості, їй слід надавати пріоритетне значення в суспільстві при організації ефективного виховного впливу. Зміцнені, згуртовані та духовно здорові родини становлять основу потужної держави. Батьки, будучи першими вихователями, мають найзначніший вплив на дітей. Як зазначав Ж.-Ж. Руссо, кожен наступний вихователь має менший вплив на дитину, ніж попередній. Саме батькам, які мають природну перевагу у вихованні, належить ключова роль у цьому процесі. Забезпечення ефективного сімейного виховання, а також його змісту та організаційних аспектів є надзвичайно відповідальним завданням для всього суспільства [45, с. 68].

Глибокі взаємини між батьками та дітьми створюють у дітей відчуття впевненості й надійності, а також приносять батькам радість і задоволення. У здорових родинх батьки й діти підтримують тісні щоденні контакти. Це спілкування веде до емоційного злиття та узгодження життєвих прагнень і дій. Основою цих стосунків є сімейні зв'язки та почуття материнства й батьківства, які виявляються через любов і турботу з обох сторін.

Таким чином, вплив сімейного виховання на розвиток дитини є незрівнянним у порівнянні з іншими соціальними інститутами. Саме в сім'ї формується і розвивається особистість дитини, закладаються моральні основи та формуються поведінкові звички. Сім'я є першим виховним середовищем, яке сприяє самоствердженню особистості, активізує її соціальну й творчу діяльність і допомагає розкрити індивідуальність.

Дитинство – це тривалий період у житті людини, протягом якого проходить чимало часу, перш ніж дитина стане дорослою та самостійною особистістю. Протягом цього етапу дитина відчуває глибоку потребу в любові та піклуванні, а сім'я, в свою чергу, є найважливішим та найвпливовішим чинником її соціалізації. Тривалий час залежності дитини, який триває роками, вимагає від батьків зосередження уваги як на догляді за дітьми (традиційно жіноча роль), так і на їхньому захисті (традиційно чоловіча роль).

Сім'я виступає як перша та найзначніша соціальна група, що активно формує особистість дитини. У цій родинній структурі переплітаються природні біологічні та соціальні зв'язки між батьками та дітьми. Ці зв'язки мають величезне значення, адже саме вони визначають психічні особливості та початкову соціалізацію дітей на найперших етапах їхнього розвитку.

Будучи одним з найважливіших факторів соціального впливу, конкретним соціальним мікросередовищем, родина здійснює значний вплив на фізичний, соціальний, психічний розвиток дитини. Її роль полягає в тому, аби поступово ввести дитину в суспільство, щоб вона розвивалася згідно з природою людини й культурою країни, у якій з'явилася на світ [40, с. 107].

Основна відповідальність батьків полягає в навчанні дитини соціальному досвіду, який накопичило людство, культурним цінностям країни, де вона з'явилася на світ, а також моральним нормам і традиціям народу. Необхідно уникати поділу функцій родини на основні та другорядні, адже всі функції є рівнозначними. Проте важливо виокремити особливі функції, які роблять сім'ю унікальною серед інших соціальних інститутів. Це й стало підставою для розмежування специфічних та неспецифічних функцій родини.

Так, до специфічних функцій сім'ї відносять:

- народження;

- утримання дітей;
- виховання дітей [36, с. 157].

Специфічні функції родини залишаються стабільними незважаючи на соціальні зміни, хоча характер взаємодії між сім'єю та суспільством може змінюватися з плином часу. До неспецифічних функцій родини можна віднести:

- накопичення і передача матеріальних ресурсів та соціального статусу;
- організацію виробництва, споживання, а також відпочинку й дозвілля;
- забезпечення здоров'я та добробуту своїх членів;
- формування мікроклімату, що сприяє зниженню напруженості та підтримці самосвідомості кожної дитини в родині [36, с. 158].

Важливу роль у процесі первинної соціалізації відіграє виховання дитини у родині, а батько і мати – завжди були, є і будуть першими вихователями дитини.

Виховання дітей у середовищі рідних людей – це надзвичайно складний соціально-педагогічний процес, на який впливає мікроклімат сім'ї. Виховна взаємодія дітей та батьків закладена вже в самій природі ставлення батьків до дітей – це розумна опіка, свідомо турбота старших про молодших. Батьки люблять своїх дітей, проявляють увагу до них, турботу, пестять їх, захищають від життєвих негараздів та труднощів. Сучасні вчені Цуркан Т.Г., Ціпан Т.С., Петренко О.Б. наголошують що одним із найважливіших засобів впливу на дитину є особистий приклад батьків, виховне значення якого ґрунтується на властиво дитячій схильності до наслідування. Відсутність достатніх знань і досвіду спонукає дитину наслідувати дорослих, повторюючи їхні дії та поведінку.

Характер взаємовідносин батьків у сім'ї, ступінь їхньої взаємної згоди, любові, чуйності, уваги та поваги один до одного, способи вирішення різних сімейних, матеріальних, соціальних проблем, характер

і тон розмов – все це сприймається дитиною і стає зразком для її власної поведінки [49, с. 34].

Таким чином, оточуюче соціальне мікросередовище, психологічний клімат у родині, умови виховання, взаємовідносин з батьками, вплив особистості самих батьків в обов'язковому порядку відбиватимуться на дитині і, в першу чергу, на особливостях її характеру. Якщо сімейна атмосфера є несприятливою для психічного розвитку дитини, то досить ймовірно, що сформовані надалі риси особистості дитини також будуть патологічними. Поряд з тим, особистість та авторитет батьків відіграє значну роль у формуванні світосприймання й морального світогляду та переконань дітей. І обов'язково, не слід забувати про те, що саме батьки нерідко випускають з поля зору ту обставину, що й сформована у родині атмосфера здатна вплинути на особистісне становлення дітей, які виховуються в ній.

Існує закономірний зв'язок між загальним тоном сім'ї, виховним середовищем, психологічним кліматом і результатами виховання дітей: міцна дружна сім'я виховує цільні й життєстійкі характери.

Основними умовами правильного сімейного виховання є раціонально організований побут і режим життя дитини. Організація життя й діяльності дітей у сім'ї з урахуванням їх індивідуальних і вікових особливостей вимагає правильного чергування праці й відпочинку дітей, створення умов для трудової діяльності, читання книг, занять спортом, іграми, повноцінного спілкування з батьками, друзями. Сутність режиму дня полягає в тому, щоб навчити дитину берегти час, витратити його на себе й оточуючих [35, с. 63].

А.С.Макаренко вважав, що режим дня повинен відрізнятися наступними властивостями: «Перше, на що ми звертаємо увагу батьків, – це наступне: який би ви не обрали режим для вашої сім'ї, він повинен бути, насамперед, доцільним... Другою важливою властивістю кожного режиму є його визначеність. Правильний режим повинен мати

визначеність, точність й не допускати виключень, крім таких випадків, коли виключення дійсно необхідні й викликаються важливими обставинами» [22, с. 73]. Головна мета режиму – це нагромадження правильного дисциплінуючого досвіду, і найбільше потрібно боятися негативного досвіду. При правильному режимі не потрібні покарання; і взагалі у виховній роботі їх потрібно уникати, як і зайвих заохочень.

Джерелом благополуччя дитини, щасливого дитинства є любов до неї батьків. Любов – вінець усього доброго, піднесеного, теплого, світлого. Любов – це основа людських відносин. Спілкуючись із близькими, дитина, за словами В.О. Сухомлинського, повинна відчувати, що її люблять і що вона сама має безмежну любов до когось. «Дитина вміє любити того, хто її любить... Її можна виховувати тільки любов'ю» [43, с. 58]. Такий вид любові забезпечує відчуття захищеності та душевного затишку. Це, у свою чергу, дозволяє дитині з більшим бажанням досліджувати світ, легше вчитися, вільніше розвивати свої таланти та впевненіше обирати свій шлях у житті й друзів. «Учити дитину бачити й розуміти людей – це, мабуть, найскладніше у важкій справі виховання людини. Батьківська любов повинна бути такою, щоб у дитини пробуджувалася чуйність серця до навколишнього світу, до всього, що створює людина, що служить людині, і, звичайно, насамперед до самої людини» [43, с. 117].

Любов батьків припускає участь дітей у житті усієї родини. Дитина дуже рано повинна зрозуміти, що вона такий же її член, як і всі інші і вона повинна піклуватися про інших так само, як піклуються про неї.

Важливою умовою успішного виховання дітей є авторитет батьків. Під авторитетом батьків варто розуміти вплив батька й матері на дітей, заснований на повазі й любові до батьків, довірі до батьків, до їхнього життєвого досвіду, їх слів, справ та вчинків.

Аналізуючи досвід сімейного виховання вчені дійшли висновку, що певний відсоток батьків не усвідомлює усю відповідальність та власний

авторитет у вихованні свого чада. Він виділяв кілька видів помилкового авторитету, які зустрічаються й у наш час:

- авторитет придушення – батьки дратуються, сердяться, підвищують голос, хапаються за ремінь;
- авторитет відстані – батьки мало розмовляють із дітьми, тримають їх на дистанції, зрідка виступають у вигляді начальства;
- авторитет чванства – батьки хваляться своїми заслугами на кожному кроці, показують свою важливість дітям;
- авторитет педантизму – батьки тримають дітей у покорі завдяки наказам та розпорядженням;
- авторитет резонерства – батьки руйнують дитяче життя нескінченними повчаннями й повчальними розмовами;
- авторитет любові – батьки без міри говорять ніжні слова, цілують і пестять дітей, аби щоб вони слухалися;
- авторитет доброти – дитина підкуповується добротою батьків, їх поступливістю, м'якістю;
- авторитет підкупу – слухняність дитини підкуповується подарунками й різними обіцянками [22, с. 201].

Умовами для створення щирого авторитету батьків є:

- високий моральний рівень батьків;
- повага до особистості дитини;
- розуміння інтересів дитини;
- єдність вимог до дітей всіх членів сім'ї;
- небайдуже ставлення батьків до старшого покоління в сім'ї, до своїх батьків [22, с. 201].

Необхідною умовою успішного виховання дитини в сім'ї є її участь у праці дорослих, на думку багатьох психологів і педагогів, вона повинна починатися дуже рано в рамках самообслуговування або в ігровій діяльності.

М.Г. Соуріс визначив наступні правила, за яких праця виховує:

1. Дитина може навчитись праці лише у безпосередній участі в ній, чим раніше вона буде залучена до праці тим краще буде перебігати процес її виховання

2. З віком не тільки розширюється коло трудових обов'язків, але й ускладнюється, зростає відповідальність перед дорослими за своєчасність й якість виконуваних трудових уроків.

3. Радість перемоги й задоволення від роботи не приходять самі собою.

4. Потрібно там організувати життя дитини, щоб вона дивилася на свою працю як на необхідність, як на обов'язок перед сім'єю.

5. Праця повинна змінюватися відпочинком, тому що будь-яка праця викликає стомлення.

6. Виховання дітей повинне бути в колективі, для колективу й через колектив [50, с. 549].

Велике місце у вихованні дітей займає читання, адже воно розвиває її погляди, світогляд і ту культуру почуттів, без якої не може бути різнобічно й гармонічно розвинутої особистості. Книга розширює кругозір дітей, учить їх любити свою Батьківщину, допомагає виховувати людину, формувати ідеали, розвиває прагнення наслідувати героїв, бути схожими на них, вчить гарним справам і вчинкам. В.О. Сухомлинський відзначав: «Без перебільшення можна сказати, що читання в дитячі роки – це, насамперед, виховання серця, дотик людської шляхетності до таємних куточків дитячої душі. Слово, що розкриває шляхетні ідеї, назавжди відкладає в дитячому серці крупинки людяності, з яких складається совість» [42, с. 68].

Щоб прилучитися до книги, дитина повинна бачити любов батька й матері до читання. Якщо в сім'ї складається чудова традиція колективного читання вголос, обговорення прочитаних книг, то прилучення до читання відбувається природним шляхом, цьому сприяє й наявність вдома бібліотеки для дорослих і дітей, спільне придбання книг.

Там, де вчителі й батьки діють узгоджено, звичайно краще здійснюється навчально-виховна робота в школі й більш правильно відбувається дітьми у сім'ї [31, с. 62].

Координувана єдина система педагогічних впливів та вимог в процесі виховання у школі та в сім'ї сприяють формуванню позитивних патернів поведінки, у якому дитина не відчуває великих труднощів.

Нерозривний взаємозв'язок суспільного й сімейного виховання, єдність цілей і завдань цих двох взаємообумовлених сторін впливу на дитину висувають як першорядне завдання підвищення психолого-педагогічної культури батьків, що обумовлює необхідність організації такої освіти батьків, яка не обмежувалась б певним мінімумом знань і не носила б епізодичного характеру. Батькам потрібна система психолого-педагогічних знань, уміння застосовувати їх з обліком вікових й індивідуальних особливостей дітей, специфіки життя кожної сім'ї [31, с. 63].

Отже, основними умовами успішного виховання дитини в родині ми визначили наступні: сімейне середовище, раціонально організований побут і режим життя дитини, любов батьків до дитини; участь дітей у житті сім'ї; авторитет батьків; участь дитини у праці; єдина система педагогічних впливів сім'ї та школи та ін.

На сьогодні гостро стоїть питання щодо ролі та функцій сім'ї у вихованні молодших школярів. Особливості виховання дітей молодшого шкільного віку наразі є досить важливими та звертають на себе увагу батьків, педагогів та психологів. І що б не говорило суспільство, як і раніше, родина залишається найважливішим інститутом виховання дитини; великою є її роль у формуванні основ світогляду, засвоєнні моральних норм поведінки, формуванні ставлення до людей, їх вчинків. Власне увесь гармонійний розвиток особистості немислимий без сімейного виховання, яке повинне поєднуватися і підкріплюватися суспільним.

Головною особливістю сімейного виховання є любов батьків до своїх дітей і відгук цього почуття в душах дітей до батьків. Батьківська любов – це джерело благополуччя дитини, умова її правильного виховання, щасливого дитинства. Діти досить тонко реагують на любов і ласку, і можуть гостро переживати їх дефіцит. В.О. Сухомлинський стверджував, що «дитина повинна бути упевнена, що хтось її любить, і любить сильно, і вона також когось любить безмежно. Така любов створює відчуття захищеності, душевного комфорту. Дитина активніше освоює світ, легко опановує знаннями. У неї вільніше розкриваються таланти, вона впевненіше визначає свою дорогу в житті, вибирає друзів. Справжня батьківська любов учить дитину культурі, чуйності, допомагає зрозуміти головний моральний принцип: людина людині – друг і брат» [43, с. 74].

Авторитет батьків – це важлива умова виховання дітей. І батьківський авторитет ґрунтується на повазі й любові дітей до своїх батьків, на довірі до їх слів, вчинків, життєвого досвіду. Батьківський авторитет може зруйнувати сповідування ними подвійної моралі, коли одна – на показ, для оточуючих людей, а інша – для сімейного життя. Дитина молодшого шкільного віку може спостерігати за батьками у їх повсякденному житті й розуміти, що батьки дозволяють собі те, що засуджують в інших людях. До руйнування авторитету батьків веде їх впевненість у тому, що у дітей немає права критикувати їх учинки; що їх вказівки не можна обговорювати, а слід тільки беззаперечно виконувати; що своїх дітей вони карають завжди справедливо. Авторитет батька й матері підвищиться, якщо вони матимуть достатньо мужності, щоб зізнатися у своїй помилці. Визнання помилки з боку дорослих доводить їх повагу до дитини й у відповідь викликає повагу дитини до батьків. Чесність, справедливість, щирість у відносинах з оточуючими людьми й власними дітьми є основою батьківського авторитету [8, с. 10].

Важливу роль у вихованні молодшого школяра відіграє взаємодія

школа – сім'я – дитина. Молодший шкільний вік – це той період, коли батьки беруть активну участь у вихованні дитини, закладає фундамент для подальшого розвитку, виховання й самовиховання. Часто вони думають, що коли дитина пішла до школи, їх роль у її вихованні зменшуються, тому що більшість свого часу вона проводить у стінах школи. Батьки повинні зрозуміти, що вплив сім'я не знижується, а навпаки – зростає.

Зміна соціальної ситуації для дитини (прихід до школи) вимагає з боку батьків уваги та підтримки. Особливо цього потребують емоційно чутливі діти, які можуть болісно реагувати на глузування однолітків або зауваження вчителя, глибоко в душі переживаючи власні помилки та невдачі. Така невпевненість у собі, переживання можуть призвести до того, що у дитини сформується негативне ставлення до школи, вона буде відмовлятися її відвідувати. Тоді батьки повинні розказати вчителю про індивідуальні особливості своєї дитини, допомогти їй налагодити відносини з однокласниками. Батьки мають з розумінням поставитися до переживань дітей і просити розказувати їм про взаємини дитини з однолітками й дорослими поза сім'єю. Вони разом з дитиною можуть правильно оцінювати як власні вчинки, так і критичні зауваження, які отримала дитина: «Ти знаєш, у цій ситуації вчитель правий...», «На мою думку, однокласники не захотіли з тобою гратися, тому що...», «Скажи, а тобі б таке відношення сподобалося?» і т.д. [34, с. 18]

Поступово у молодшого школяра сформується потреба розповідати близьким про свої переживання, шукати у них поради й просити допомоги. Батьки мають бути справедливими й доброзичливими до своєї дитини. Які би негативні почуття не викликали у них розповіді дитини, їм слід стримуватися і спокійно, доброзичливо та справедливо розбиратися у ситуації. Коли ж рідні люди дорікають дитині, звинувачують її, то у подальшому вони навряд чи зможуть розраховувати на її відвертість. Водночас постійно опікати дитину, зосереджувати увагу на її

переживаннях з приводу школи та взаємин з однокласниками, вирішувати за неї усі проблеми також не варто – цим батьки позбавляють дитину самостійності [34, с. 18].

Батьки, які тиснуть на дитину та домагаються беззаперечного виконання своїх вимог через силу (маніпуляції, психологічний тиск і т.д.), у міру дорослішання дитини втраять свій вплив на неї. І тільки довіра до дитини, чуйність, доброзичливий тон, терпіння у спілкуванні з нею можуть викликати добре ставлення дитини до них, і вона виконуватиме їх вимоги. Іноді буває і так, що, обираючи методи заохочення й покарання, батьки не враховують характер дитини, не прагнуть зрозуміти причини її вчинку. Часто вони можуть карати дітей необ'єктивно, у запалі роздратування, не враховуючи обставин, за яких було здійснено вчинок, і результат не змусить себе довго чекати – взаємини між батьками та дітьми погіршаться.

Науковці виділяють три основних стилі батьківського виховання: авторитарний, ліберальний та демократичний. Перший характеризується твердою авторитарністю, диктатом у відносинах з дітьми; другий – уседозволеністю та байдужністю відносно дітей; і лише в основі третього – співробітництво та взаєморозуміння батьків і дітей [9, с. 121].

Життя не стоїть на місці, його темп постійно пришвидшується, змінюються умови побуту. Це впливає на характер спілкування: воно стає рідшим, більш формальним не тільки між знайомими, але й між рідними усередині сім'ї. Але потреба у внутрішньосімейному спілкуванні у дітей не зменшується. Змістовне й тривале спілкування з дітьми – це необхідна умова їх успішного виховання у будь-якому віці.

У молодшому шкільному віці підвищується потреба дитини в оцінці її особистості. Уявлення про себе, як особистість, повага або неповага себе (самооцінка) формуються у дітей у процесі спілкування з оточуючими людьми, які можуть оцінювати їх як позитивно, так і негативно. Від того, наскільки грамотно дорослі уміють користуватися

оцінкою, залежить управління дитиною своєю поведінкою, формування її потреби в отриманні схвалення. Дитина повинна відчувати доброзичливе ставлення дорослого до себе, його повагу незалежно від того, як він оцінює її дії та уміння у даній конкретній ситуації. Тільки тоді вона охоче прийматиме поради та зауваження дорослого [1, с. 38].

Даючи оцінку поведінці своєї дитини, результатам її діяльності, батьки нерідко впадають у крайнощі, зловживаючи або похвалою, або осудом. Багато з них думає (помилкового), що негативною оцінкою можна стимулювати дитину. Однак це не так. Частий осуд, критика, несхвалення негативно впливають на виховання самостійності дитини, знижують її упевненість в собі, гасять ініціативність. При постійному порівнянні невдач дитини з успіхами інших дітей, батьки викликають реакцію, зворотну бажаній. Дитина не буде прагнути сама до такого ж успіху та досягнень, вона відчуватиме невпевненість у собі, недоброзичливість, заздрість. Якщо ж зловживати позитивною оцінкою, то можна сформувати у дитини завищену самооцінку, зазнайство, безвідповідальність. У позитивних і негативних оцінках слід дотримуватися міри і пам'ятати, що завжди кориснішим буде заохочення гарних якостей та вчинків дитини, ніж постійний акцент на її недоліках та осуд [1, с. 38].

Молодший школяр здебільшого керується ще емоціями. Саме емоційне середовище у цьому віці впливають на його духовний світ. Якщо у сім'ї дитини переважають душевність, ніжність, любов, радість, оптимізм, то це дуже корисно для її психічного здоров'я. Реакція дорослих на події оточуючого світу має величезне значення для формування уявлень дитини, яка може відгукується на усе, що відбувається навколо неї, емоційними засобами: гнівом, сміхом, мімікою, жестикуляцією. Дитина чутлива, схильна до наслідування, нею тонко сприймаються та переймаються усі емоційні реакції. Якщо нам щось не подобається в дитині, то слід пам'ятати – вона певним чином є дзеркальним відбиттям

оточуючих її людей.

Створення спокійної атмосфери у родині допомагає критичне ставлення дорослих до своїх дій, урахування їх впливу на дитину. Не можна зганяти на дитині свій поганий настрій, навіть якщо є серйозний привід для відчуття тривоги, невдоволення. Діти не можуть не знати про ті труднощі, з якими зіштовхуються їх батьки, але це не значить, що свої дорослі проблеми потрібно перекладати на плечі дитини, створюючи напруженість вдома [9, с. 124].

Дорослі відносно молодшого школяра можуть вживати зневажливі висловлення, епітети, що принижуватимуть його гідність. Влада батьків є значною, адже фізична сила, матеріальні можливості, життєвий досвід – усе це на їхній стороні. Авторитет дорослого нав'язується силою, дитині доводиться підкорюватися. Дорослішаючи, дитина може залишатися залежною від батьків, їх думок та вимог. А може бути й інакше – у неї поступово зрине відторгнення від сім'ї.

Дружба батьків та дітей – це особливі відносини, які виникають при взаємоповазі, умінні дорослих розуміти дитину, співпереживати їй, проявляючи такт у спілкуванні. Батькам слід вибудовувати дружні відносини з дитиною, а саме – спробувати зрозуміти, відчутти та прийняти її душевний світ. І найкращий спосіб – це стати на місце дитини, згадати власне дитинство і з позиції сьогоденного досвіду дати правильну пораду [8, с. 11].

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що сім'я – це головна опора для своєї дитини; вона спрямовує дитину, регулює та розвиває її, виховує в комплексі всі сфери, включно з психологічною та емоційно-вольовою. Вона виступає першим учителем і незамінним вихователем для молодшого школяра, супутником життя дитини. Батьки повинні бути уважними до подій, що відбуваються в житті в дитини у цьому віці, враховувати умови, у яких вона перебуває, розуміти емоції й переживання, які вона відчуває у даний період, знати, що хвилює та радує

дитину, чим вона живе.

1.3. Сучасний стан рівня взаємодії сім'ї та школи

В останні десятиліття виховання молоді стало багатофакторним процесом. І це викликає труднощі в практичній реалізації поставлених перед загальноосвітніми закладами завдань. За всієї значущості школи, як інституту виховання, їй самій з покладеною на неї місією не впоратися. У цьому зв'язку школа гостро має потребу в конструктивній взаємодії з іншим, не менш важливим інститутом виховання підростаючого покоління – сім'єю, вона визначає розвиток особистості дитини на ранніх етапах онтогенезу, за нею нормативно закріплено пріоритетне право й відповідальність за виховання дитини.

Педагоги, якими використовуються традиційні форми взаємодії з сім'єю, відзначають, що з кожним роком батьків, які б мали бажання взяти участь у шкільному заході або увійти до батьківського комітету – стає все менше. І тому можна спостерігати кризу традиційних форм співпраці батьків із педагогами. Тому сьогодні перед школою постає проблема – розробити та впровадити нові дієві форми роботи з батьками.

Взаємодія між школою та сім'єю виконує певні функції. Дослідниця Т. Кравченко визначила, що ці функції включають прогностичну, комунікативну, організаційну, контрольну та корекційну (Н. Бугаєць); інформативну, виховну та контролюючу (Т. Завадова, Ю. Лежньова). І. Рилєєва додає, що важливо залучати батьків до навчально-виховного процесу, забезпечуючи їх психолого-педагогічною просвітою. Принципами взаємодії є добровільність, довготривалість і відповідальність. Науковці виділяють інформаційно-консультативну модель та модель партнерських відносин у співпраці з батьками. Вивчення наукової літератури дозволило нам, виокремили такі критерії взаємодії батьків та освітнього процесу:

- залученість батьків до навчального процесу;

- відвідування шкільних заходів і зборів;
- регулярність та якість комунікації з вчителями;
- увага до психоемоційного стану дитини;
- використання цифрових технологій для підтримки навчання;
- інтерес до академічних успіхів і загального розвитку дитини;
- участь у позашкільних ініціативах та проєктах.

Високий рівень взаємодії. Характеризується високим рівнем взаємодії між дитиною – батьками – школою. Вони беруть активну участь у шкільному житті своєї дитини, відвідують усі шкільні заходи. Такий рівень взаємодії є досить важливим та актуальним у сучасних реаліях воєнного стану та дистанційного навчання. Батьки та вчителі таким чином підтримують не лише академічну успішність молодого школяра, а й психологічний стан дитини.

Батьки активно використовують цифрові ресурси для підтримки навчального процесу (Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams та інші), шукають альтернативи у випадку технічних проблем (вимкнення світла, відсутність інтернету та інше). На постійній основі спілкуються з класним керівником, шкільним психологом та іншими батьками. Цікавляться не лише академічними успіхами дитини, а й її психоемоційним станом, поведінкою, чи виникли нетипові реакції у дитини під час навчального процесу, оскільки це є важливою умовою всебічного розвитку молодшого школяра, шукають способи підтримки їх. Батьки часто долучаються до психологічних консультацій, які школа пропонує для подолання стресу та тривоги, як у дітей, так і у батьків. Відвідують онлайн-тренінги для батьків та намагаються створити вдома стабільну навчальну атмосферу. Перевіряють домашнє завдання дитини, цікавляться як пройшов її день у школі. Активно підтримують шкільні ініціативи, беруть участь у благодійних проєктах, організовують гуманітарну допомогу.

Середній рівень взаємодії. Характеризується середнім рівнем взаємодії батьків та школи, вони підтримують навчальний процес дитини,

але не на постійній основі. Їх взаємодія є періодичною та не систематично, й не охоплює усі аспекти навчального процесу.

Батьки можуть пропускати батьківські збори, шкільні заходи, але у важливі моменти завжди включаються у процес. Вони забезпечують доступ дитини до онлайн-уроків, іноді допомагають з виконанням завданням. Спілкування з вчителями та класним керівником відбувається за виникненням проблеми (зниження успішності, технічні моменти, хвороба дитини) це призводить до упущення важливих аспектів навчального процесу. Переважно, не є ініціаторами класних заходів.

Батьки із середнім рівнем взаємодії, можуть не усвідомлювати важливість психологічної підтримки дитини, упускати початок виникнення психологічної проблеми (агресії, тривожності, тривоги, занепокоєння, мовчазністю дитини), коли це є дуже важливим, адже краще попередити розвиток проблеми, ніж її «лікування», проте батьки намагаються забезпечити стабільність для школяра. Не завжди залучаються до ініціатив, які школа пропонує для розвитку психологічної стійкості дітей, але намагаються підтримувати дитину.

Низький рівень взаємодії. Батьки лише забезпечують базову підтримку дитини, але участь у шкільних заходах та процесах мінімальна та носить формальний характер. Характеризується практичною відсутністю участі батьків у навчальному процесі дитини через ряд певних причин (робота, стрес від переїзду за кордон, важкими сімейними обставинами, життям на тимчасово окупованих територіях та інше). Зацікавлені лише в академічній успішності дитини, але самі не втручаються в освітній процес та дуже рідко допомагають дитині у виконанні завдань. Батьки не підтримують зв'язок із вчителями, класним керівником та не ініціюють ці розмови, під час розмов здебільшого слухають вчителя та не задають питань. Комунікація з класним керівником відбувається дуже рідко та обговорюються лише оцінки школяра, не цікавляться психо-емоційним станом дитини. Не

контролюють відвідування уроків дитиною. Не беруть участь у шкільних заходах, батьківських зборах. Батьки не розуміють важливості психо-емоційної підтримки своєї дитини у початковій школі, або не мають доступу до кваліфікованих фахівців, також не є обізнаними у сфері психологічної підтримки дитини під час навчання (не ходять на тренінги, заходи влаштовані вчителями, психологами, школою).

Через це у дітей таких батьків з більшою вірогідністю є проблеми з емоційним станом, вони мають проблеми з поведінкою, не контрольовані, оскільки вдома ніхто ними не займається, їх успішність може бути дуже низькою, діти не вмотивовані на навчання й приналежать самі собі.

Відсутність систематичної психологічної допомоги може спричинити погіршення емоційного стану дитини, що позначається на її навчальних успіхах і загальному благополуччі

Експериментальною базою дослідження стала середня Херсонська гімназія № 28 Херсонської міської ради. У дослідженні взяли участь 28 учнів 3-А класу (експериментальний) та їхні батьки (28 осіб, у опитуванні брав участь той з батьків, що бере участь у вихованні дитини більш активно та взаємодії зі школою).

На констатувальному етапі дослідження була проведена діагностика учнів експериментального 3-А (28 осіб) та контрольного 3-Б (23 особи) класів початкової школи та їх батьків відповідно 28 та 23 родини. Учням була запропонована тестова методика «Настрій» (автори О.В.Даниленко, І.Є. Єрмакова) (Додаток А), для батьків тест для визначення рівня взаємодії батьків та освітнього процесу (Горлова А.В., Богдан І.) (Додаток Б) та «Анкетування для виявлення рівня освіченості батьків» (авторська розробка Цуркан Т.) (Додаток В).

Методи були обрані задля розуміння взаємодії між усіма членами освітнього процесу, їх освіченості, наскільки вони залучені у життя дитини, наскільки дитині комфортно у різних шкільних ситуаціях, який

рівень взаємодії в сім'ї, для виявлення причинно-наслідкового зв'язку між проблемою та її проявами.

Для оцінки емоційного ставлення учнів до різних моментів шкільного життя і до школи в цілому була використана тестова методика «Настрій» (автори О. В. Даниленко, І. В. Єрмакова).

Методика створена для діагностики емоційного стану дитини, для визначення домінуючого настрою у молодшого школяра у різних ситуаціях в школі. Результати опитування показують які емоційні переживання та тенденції є актуальними для дитини, виявляють наявність/відсутність негативних станів.

Методика «Настрій» включає ряд ситуацій, які стосуються різних шкільних аспектів. Відповідаючи, респондент оцінює свій емоційний стан та відношення до поставленої ситуації, це дозволяє виявити:

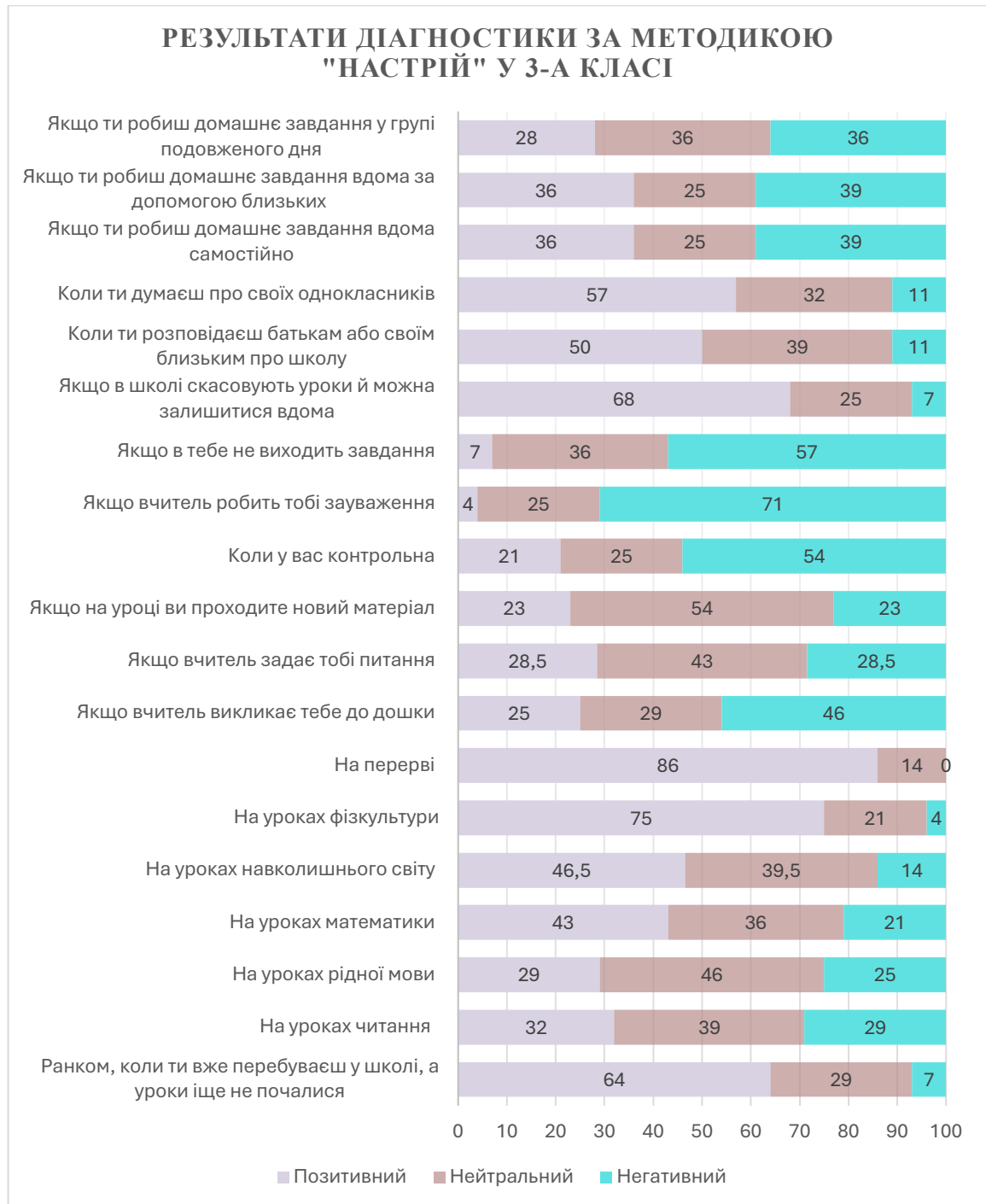
- **Позитивні емоції:** рівень радості, задоволення, натхнення.
- **Нейтральні емоції:** рівень відчуття життєвої енергії або виснаженості.
- **Негативні емоції:** рівень тривоги, гніву, депресії.

Тестування розпочинається з інструкції, школяру пояснюють як потрібно давати відповідь на питання, або твердження. Наприклад, перша ситуація: «Ранком, коли ти вже перебуваєш у школі або до'єднався до уроку, ти...», дітям зачитують це питання, й вони повинні поставити знак плюс «+» до відповідного свого ставлення («позитивний», негативний», «нейтральний»).

Після завершення опитування, відповіді підраховуються, на основі отриманих даних робляться висновки щодо домінуючого настрою у респондента. Результати опитування можуть бути представлені у вигляді графіків або діаграм, де відображається відсоток позитивних / нейтральних / негативних станів.

Результати опитування демонструють реальний емоційний стан молодших школярів у певний період, та як це може впливати на його поведінку у певних ситуаціях.

Після проведення опитування у 3-А класі, було отримано такі результати (рис.1.1):

(рис 1.1) Аналіз оцінки емоційного ставлення молодших школярів 3-А класу до шкільного життя, %

У цілому ставлення до школи в учасників нашого дослідження не можна назвати позитивним. Ми бачимо, що більшість третьокласників виражають позитивні емоції, коли думають про однокласників (57,%); коли розповідають батькам про школу (50%); ранком, коли вже перебувають у школі, але уроки іще не почалися (64%). Найбільш високі показники позитивного ставлення до школи учні показали на уроках фізкультури (75%), на перервах (86%). Більше половини школярів (68%) із задоволенням би залишилися вдома, якби у школі скасували уроки. Найбільшу кількість негативних емоцій викликають ситуації, коли вчитель робить зауваження (71%), і коли не виходить завдання (57%).

Також у більшості молодших школярів негативні емоції проявляються під час виконання контрольної роботи (54%), і коли вчитель викликає їх до дошки (46%). Більше третини учнів відчують негативні емоції при виконанні домашніх завдань у групах подовженого дня (36%) і самостійно вдома (39%). Серед основних предметів найбільш проблемними є уроки рідної мови та читання. Своє ставлення як позитивне відзначили тільки 25% та 29% школярів відповідно.

Результати опитування респондентів 3-Б класу, отримано такі результати (рис.1.2):

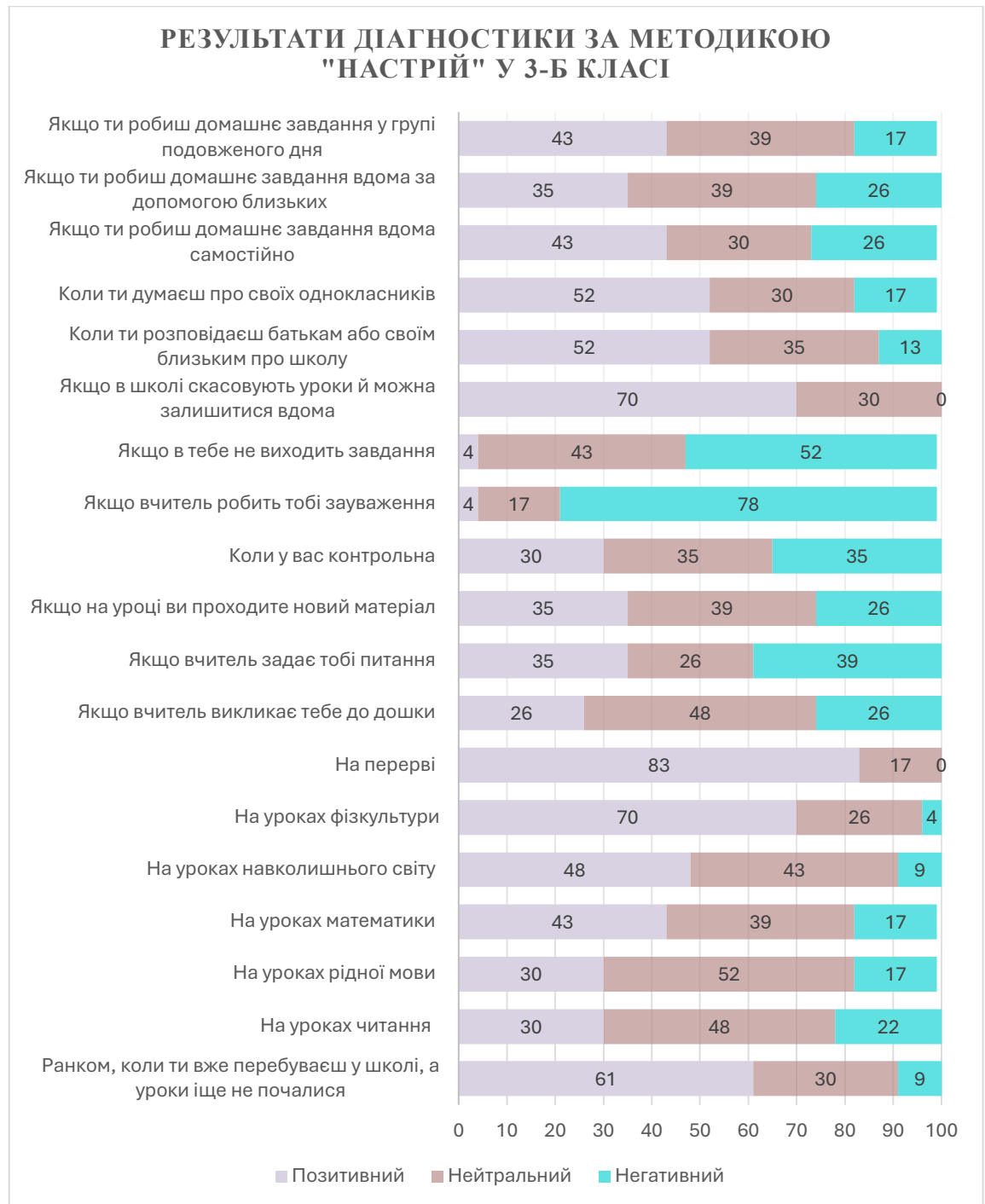

Рис 1.2. Аналіз оцінки емоційного ставлення молодших школярів 3-Б класу до шкільного життя, %

Загалом ставлення учнів 3-Б класу до шкільного процесу виявилось неоднозначним. Найбільш позитивні емоції вони демонструють у ситуаціях, пов'язаних із соціальною взаємодією: коли спілкуються з батьками про школу (52%) або думають про своїх однокласників (52%). Ранкове перебування у школі перед початком уроків також викликає позитивні емоції у більшості учнів (61%). Найбільше задоволення

школярі відчують на уроках фізкультури (70%) та під час перерв (83%). Ці моменти є найулюбленішими у розкладі третьокласників. Водночас близько 68% учнів виявляють бажання залишитися вдома, якщо в школі скасували б уроки, що вказує на не найкраще ставлення до навчального процесу. Негативні емоції найбільш виразно проявляються у ситуаціях, коли вчитель робить зауваження (78%) або коли завдання не вдаються (52%). Це свідчить про те, що труднощі у навчанні викликають у школярів значний стрес. Також помітний негативний настрій спостерігається під час контрольних робіт (35%) і коли учнів викликають до дошки (26%). Щодо домашніх завдань, частина учнів відчуває негатив при їх виконанні самостійно вдома (26%) та у групах продовженого дня (17%). Серед предметів, уроки рідної мови і читання є найскладнішими для учнів. Лише 30% школярів виказують позитивне ставлення до цих предметів, тоді як інші відчувають нейтральні або негативні емоції.

Для більшої наглядності зробили діаграму для демонстрації скільки відсотків позитивних/нейтральних/негативних відповідей у молодших школярів у 3-А та 3-Б класах. (рис. 1.3)

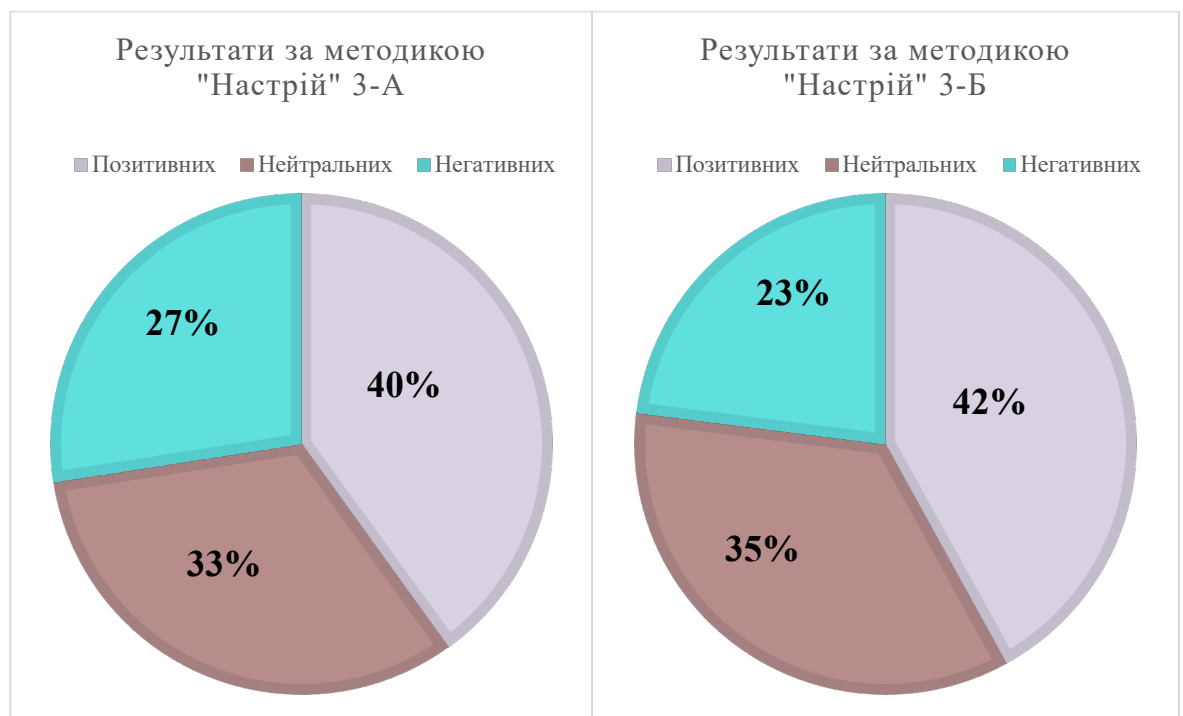

Рис.1.3 Порівняльна діаграма результатів опитування за методикою «Настрій» у 3-А та 3-Б класах

Порівнюючи результати за методикою «Настрій» 3-А та 3-Б класі, можемо наглядно побачити що результати приблизно однакові.

З метою визначення рівня взаємодії батьків та освітнього процесу (школи), було проведено опитування серед батьків «Тест для визначення рівня взаємодії батьків та освітнього процесу» (Горлова А.В., Богдан І.) (Додаток Б).

Анкетування спрямоване на визначення рівня залученості батьків в освітній процес своїх дітей, виявлення сильних та слабких сторін взаємодії батьків зі школою та їхньої ролі в освітньому процесі дитини, наскільки активно вони взаємодіють зі вчителями, школою, беруть участь у шкільних заходах.

Анкета містить 10 запитань, кожне з яких оцінює різні аспекти взаємодії батьків з освітнім процесом (як участь у батьківських зборах, комунікація з учителями, допомога з домашніми завданнями, інтерес до успішності дитини та участь у шкільних заходах). На основі результатів тесту можна визначити необхідність покращення взаємодії між батьками та школою для забезпечення оптимальних умов розвитку та навчання дитини.

Кожне питання анкети містить 4 варіанти відповіді, яка оцінюється від 3 до 0 балів («а»-3 бали; «б»-2 бали; «в»-1 бали; «г»-0 бал). Підраховується загальна сума балів за анкетування. Підсумковий бал співвідноситься з рівнями:

Після діагностики залученості батьків молодших школярів 3-А та 3-Б класу в освітній процес, було отримано такі результати (таблиця 1.1 та рис.1.4) :

Таблиця 1.1

Рівень	3-А клас	3-Б клас
Високий	7 родин	7 родин
Середній	15 родин	12 родин
Низький	6 родин	4 родин

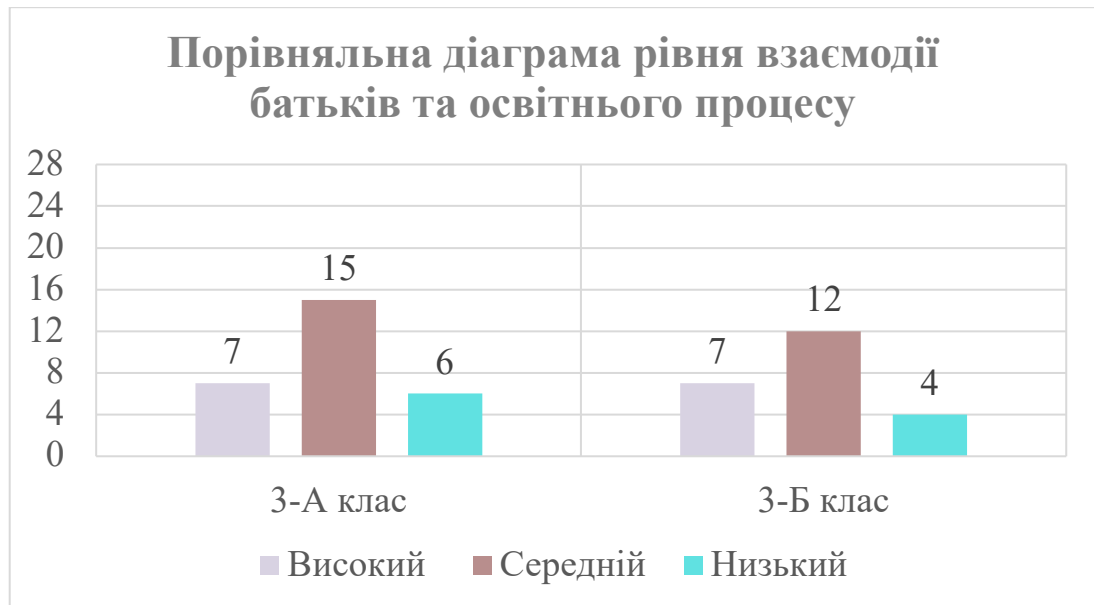

рис 1.4 Порівняльна діаграма рівня взаємодії батьків молодших школярів 3-А та 3-Б класів та освітнього процесу

Робимо висновок що батьки знаходяться приблизно на однаковому рівні взаємодії з освітнім процесом.

«Анкетування для виявлення рівня освіченості батьків (авторська розробка Цюркай Т.)». Опитування проводиться для того, щоб визначити рівень знань батьків щодо виховання та розвитку дитини молодшого шкільного віку, оцінити, наскільки батьки знайомі з особливостями розвитку дитини та способами підтримки освітнього процесу, допомогти педагогам зрозуміти, яка підтримка може бути необхідною батькам для кращої взаємодії з дітьми та освітнім середовищем.

Анкетування здійснюється у формі бесіди з кожним батьком або пропонується як бланк для самостійного заповнення. Педагог (або інша особа, що проводить анкетування) може провести бесіду індивідуально з кожним батьком, при цьому відповіді фіксуються в таблиці. Таблиця містить відповіді різних батьків, що дозволяє узагальнити інформацію та провести подальший аналіз.

Питання спрямовані на виявлення рівня знань про виховну літературу, участь у семінарах, майстер-класах, взаємодію з учителями, індивідуальні особливості дитини тощо.

Для оцінювання анкетування використовується система балів, яка базується на оцінці повноти, розгорнення, позитивності та адекватності відповідей батьків на кожне питання. Ось детальний підхід до проведення оцінювання. Кожне з 10 питань анкетування оцінюється за шкалою від 1 до 3 балів:

1 бал — відповідь не розгорнута або свідчить про низький рівень обізнаності, батьки мало або зовсім не володіють знаннями про відповідну тему.

2 бали — відповідь середньої повноти, свідчить про базові знання, але не повністю охоплює всі аспекти запитання.

3 бали — відповідь повна, розгорнута, демонструє високий рівень обізнаності, практичний досвід і адекватне розуміння теми.

Після того, як батьки відповіли на всі 10 запитань, підраховується загальна сума набраних балів. Максимальна кількість балів, яку можна отримати, становить 30 балів (якщо за кожне питання нараховано 3 бали).

Високий рівень знань (26-30 балів): свідчить про високий рівень обізнаності та активного залучення батьків у виховання і розвиток дитини. Такі батьки демонструють глибоке розуміння вікових та індивідуальних особливостей дитини, добре взаємодіють з педагогами, використовують різні методики виховання.

Середній рівень знань (16-25 балів): показує, що батьки мають середній рівень знань і періодично беруть участь у навчальному процесі, але потребують додаткових знань та рекомендацій, щоб підвищити свою залученість.

Низький рівень знань (0-15 балів): означає, що батьки мало знайомі з освітніми та виховними практиками, можливо, потребують додаткової підтримки та навчання для поліпшення взаємодії з дитиною.

Ця система оцінювання допомагає виявити рівень підготовки та залученості батьків у виховання дитини, що є важливим аспектом для педагогів при розробці рекомендацій і планів співпраці з сім'єю.

Результати респондентів (батьків) продемонстровано на рис 1.5.

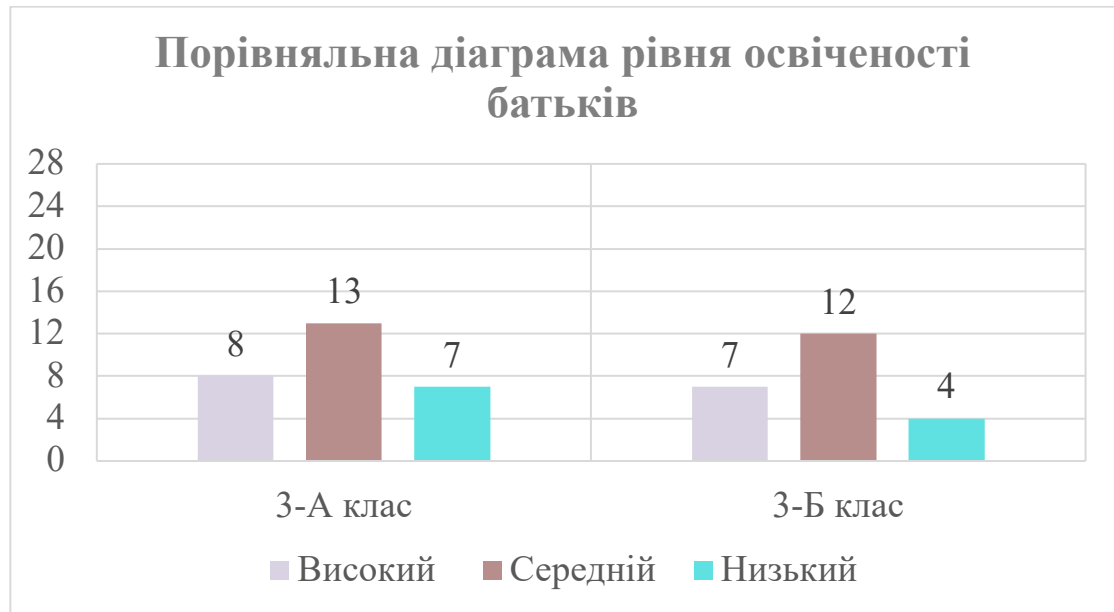

Рис 1.5 Порівняльна діаграма рівнів освіченості батьків учнів 3-А та 3-Б класів.

Проаналізувавши усі результати діагностики батьків та дітей, дійшли до висновку вони є майже однаковими, тому на основі результатів опитування було прийняте рішення про необхідність впровадження програми задля підвищення та оптимізації рівня взаємодії та залученості батьків в освітній процес у 3-А класі (експериментальний).

Нами було розроблено програму «Взаємодія заради майбутнього: Об'єднуючи школу і родину», було враховано особливості взаємодії батьків та школи, проблеми які присутні на момент констатувального етапу. Метою програми є удосконалення взаємодії сім'ї та школи, спрямованої на виховання й розвиток особистості дитини. Акцент зроблено на:

- створенні умов задля об'єднання сім'ї, дитини та школи;
- формуванні відповідального ставлення батьків до освітнього процесу молодшого школяра;
- підвищенні ефективності виховної діяльності в освітніх установах;
- підвищенні обізнаності батьків у питаннях психолого-педагогічної підтримки дитини;

- створення елементарної практичної бази задля зняття стресу, напруги, тривожності у дитини та допомозі собі;

- забезпеченні умов для підвищення соціальної, комунікативної й педагогічної компетентності батьків.

Програма підвищення ефективності взаємодії сім'ї та школи у вихованні молодших школярів розрахована на 12 занять (по 2 заняття на місяць) – таблиця 1.2.

**Тематичний план програми «Взаємодія заради майбутнього:
Об'єднуючи школу і родину»**

Таблиця 1.2

№	Тема заняття
1.	Загальні батьківські збори на тему «Безпека дитини у шкільному середовищі»
2.	Заняття для батьків на тему «Прив'язаність як основа благополучного розвитку дитини»
3.	Волонтерська акція «Разом до Перемоги»
4.	Круглий стіл «Підвищення тривожності дитини в умовах війни. До чого це може призвести?»
5.	Заняття «Вчимось спілкуватись мовою почуттів»
6.	Психологічний тренінг «Психологічна підтримка дітей в період перевантаження та перевтоми»
7.	Проект «Годівнички для зимуючих птахів». Фото-звіт
8.	День відкритих уроків. Виготовлення новорічної іграшки на ялинку.
9.	Батьківські вечори «Емоції» Сумісний перегляд мультфільму «Думками навиворіт». Бесіда з батьками та учнями.
10.	Диспут «Що заважає бути вихованими»
11.	Флешмоб «Зустрічаємо весну»
12.	Соціальний проект «Допоможемо друзям нашим меншим». Відвідування притулків для тварин.

Взаємодія батьків та школи є складним процесом, який залежить від багатьох факторів, а головне від бажання та розуміння батьків важливості активно приймати участь у житті дитини. Сучасні реалії ставлять перед нами новітні виклики, які ми повинні подолати. Школа та батьки повинні

працювати як єдиний механізм для всебічного розвитку дитини, підтримувати її психологічне благополуччя. Через наявність у результатах достатнього та низького рівня співпраці батьків та освітнього процесу, що свідчить про часткове залучення та повну відсутність батьків в шкільному житті молодшого школяра, була розроблена програма задля підвищення та удосконалення цієї взаємодії.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ШЛЯХІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

2.1. Педагогічні умови та шляхи активізації взаємодії «педагог-сім'я»

Взаємодія між школою та сім'єю є ключовим аспектом успішного виховання і навчання учнів. У контексті сучасної освіти, зокрема в умовах впровадження концепції Нової української школи (НУШ), зростає необхідність тісної співпраці між педагогами та батьками. Це зумовлено не тільки потребою в ефективному навчанні дітей, а й важливістю формування в них соціальних, моральних і ціннісних компетентностей, які забезпечують гармонійний розвиток особистості. Однак для ефективної співпраці важливо створити сприятливі педагогічні умови, що забезпечать активізацію взаємодії «педагог-сім'я», також викликом є дистанційне навчання, вимушена міграція та інші чинники.

Взаємодія між педагогами та сім'єю полягає у спільних діях та співпраці, що спрямовані на забезпечення гармонійного розвитку учнів. Ця взаємодія повинна базуватися на взаємоповазі, відкритому діалозі, довірі та партнерстві. Успішна співпраця сприяє підвищенню якості освіти, емоційної підтримки учнів, зміцненню морально-етичних норм та створенню позитивного середовища для навчання.

Батьки є першими вихователями дитини, а школа продовжує цей процес на більш системному рівні. Тому взаємодія між цими двома інститутами – важливий фактор, що впливає на розвиток особистості дитини. В умовах співпраці «педагог-сім'я» школярі отримують більш стабільну і цілісну систему виховання, що враховує їхні індивідуальні особливості та потреби.

Для успішної активізації взаємодії між педагогами та сім'єю необхідно створити певні педагогічні умови, які сприятимуть конструктивному та довготривалому партнерству.

Важливою умовою є налагодження регулярної та прозорої комунікації між школою і сім'єю. Педагоги повинні активно використовувати сучасні технології для комунікації, такі як електронні щоденники, шкільні портали, електронна пошта, мобільні додатки. Це допомагає забезпечити швидкий обмін інформацією про успіхи учнів, проведення заходів та планів навчання. Батьки повинні бути в курсі не лише академічних досягнень своїх дітей, але й емоційного стану, їхнього розвитку в колективі.

Позакласні заходи, такі як екскурсії, святкові концерти, спортивні змагання, майстер-класи, конкурси, дають можливість батькам не лише бути залученими до шкільного життя дитини, а й створюють середовище для тіснішого спілкування між педагогами та сім'єю. Участь батьків у таких заходах дозволяє їм краще розуміти освітні методики, цінності, які формуються в школі, а також спільно з педагогами вирішувати виховні завдання.

Педагогам важливо забезпечити довірливу та доброзичливу атмосферу під час спілкування з батьками. Уникаючи критики та авторитарності, вчитель має діяти як партнер, допомагаючи батькам розібратися з проблемами та підтримуючи їх у вирішенні виховних завдань. Спільні зустрічі та консультації повинні проходити в атмосфері співпраці, де кожна сторона відчуває свою важливу роль у вихованні дитини.

Школа повинна надавати батькам повну та регулярну інформацію про навчальні плани, підходи до виховання, новітні педагогічні методики. Педагоги можуть організувати спеціальні тренінги або семінари для батьків, які допоможуть їм зрозуміти педагогічні концепції, методи розвитку особистісних якостей дитини. Це допоможе уникнути

непорозумінь і створить єдине виховне середовище для дитини як вдома, так і в школі.

Особлива увага має бути приділена індивідуальним потребам учнів, особливо тих, хто потребує додаткової підтримки у навчанні або соціалізації. Важливо розробляти освітні плани для таких учнів разом із батьками, враховуючи особливості дитини. Батьки можуть активно сприяти розвитку дитини, якщо розумітимуть, які конкретні завдання стоять перед школою і як вони можуть допомогти вдома.

Педагоги повинні регулярно консультувати батьків, обговорювати з ними труднощі та успіхи дітей. Індивідуальні зустрічі з батьками дозволяють глибше зрозуміти особисті особливості кожного учня та спільно знаходити шляхи їхнього розвитку. Це сприяє кращому розумінню між школою та родиною, створюючи позитивне та сприятливе середовище для дітей.

Батьки повинні бути активними учасниками шкільного життя не лише в ролі спостерігачів, але й у процесі прийняття важливих рішень щодо освітнього процесу та шкільних заходів. Створення батьківських комітетів або рад дозволяє батькам брати участь у вирішенні важливих питань, які стосуються розвитку дітей та організації шкільного життя.

Ефективна співпраця між педагогами та батьками має безліч позитивних наслідків. Перш за все, вона сприяє покращенню академічних досягнень учнів. Діти, чиї батьки активно співпрацюють зі школою, відчують більшу підтримку вдома і, відповідно, більш мотивовані до навчання.

По-друге, активна взаємодія знижує рівень конфліктів між батьками та школою, оскільки всі проблеми та питання обговорюються відкрито та конструктивно. Це створює гармонійні відносини між усіма учасниками навчально-виховного процесу.

Окрім того, співпраця з батьками сприяє формуванню моральних і соціальних цінностей у дітей. Батьки разом із вчителями можуть краще

контролювати та спрямовувати розвиток дитини, що створює більш стабільні умови для її соціалізації та виховання моральних якостей.

Активізація взаємодії між педагогами та сім'єю є важливою умовою успішного навчання і виховання учнів. Для цього необхідно створити сприятливі педагогічні умови, що включають відкриту комунікацію, залучення батьків до шкільних заходів, консультації, спільне прийняття рішень та інформованість про навчальний процес. Важливо пам'ятати, що взаємодія між школою та сім'єю базується на партнерстві, довірі та взаємоповазі, і саме ця співпраця є запорукою успіху в розвитку дитини.

Тож, педагогічними умовами активізації взаємодії «педагог-сім'я» визначено:

- Залучення батьків до спільного вирішення важливих питань, які стосуються розвитку дітей та організації шкільного життя;
- Відкрита комунікація між педагогами та сім'єю, що базується на партнерстві, довірі та взаємоповазі;
- Створення проєктів та реалізація спільних виховних заходів для молодших школярів (впровадження програми «Взаємодія заради майбутнього: Об'єднуючи школу і родину»).

2.2 Перебіг формувального етапу експериментальної роботи

На другому етапі дослідження нами було запроваджено формувальна частина експерименту, спрямована на створення та корекцію ефективного партнерства між вчителями, учнями та їхніми батьками для поліпшення навчального процесу та розвитку дітей.

Програма «Взаємодія заради майбутнього: Об'єднуючи школу і родину» була впроваджена в освітній процес з вересня 2023 року по березень 2024 року.

Заняття 1. Загальні батьківські збори «Безпека дитини у шкільному середовищі»

Основна мета батьківських зборів полягає у підвищенні обізнаності батьків щодо організації навчально-виховного процесу в умовах війни та формуванні у них необхідних компетентностей для забезпечення фізичної та психологічної безпеки дітей як у школі, так і вдома.

Поінформування про навчально-виховний процес, формування компетентностей щодо забезпечення безпеки дітей:

Батьки отримують актуальну інформацію про те, як організовується навчання в умовах війни, враховуючи дистанційні та очні форми навчання. Це допоможе їм краще розуміти специфіку навчального процесу, особливості проведення уроків та необхідні заходи безпеки під час відвідування школи.

Батьки дізнаються, як створити безпечне середовище для своїх дітей вдома, особливо під час воєнних дій. Це включає рекомендації щодо фізичної безпеки (наприклад, організація укриття) та психологічної підтримки (як допомогти дитині справлятися зі стресом, тривожністю).

Директор школи детально розповідає про організацію навчально-виховного процесу в школі в умовах війни. Це дозволить батькам зрозуміти, які заходи вживаються для забезпечення безпеки дітей у школі, як проходять заняття, і які вимоги пред'являються до учнів і їхніх батьків.

Шкільний психолог проводить лекцію, спрямовану на допомогу батькам у створенні психологічно безпечного середовища для дітей. Батьки отримують поради щодо того, як розмовляти з дітьми про війну, як підтримати їх у важкі моменти, як реагувати на стресові ситуації та інші важливі аспекти психологічної безпеки.

Під час зборів батькам надають вичерпну інформацію про поточний стан справ у школі та специфіку навчального процесу в умовах війни. Це зменшує їхнє занепокоєння та покращує їхню здатність підтримувати дітей. Батьки отримують практичні знання та навички щодо забезпечення

фізичної та психологічної безпеки дітей. Це сприяє створенню захищеного середовища вдома і знижує ризик негативних психологічних наслідків для дітей. Виступи директора та шкільного психолога сприяють налагодженню тіснішого контакту між школою та батьками. Це дозволяє створити атмосферу співпраці, де батьки відчують свою важливість і активно беруть участь у навчально-виховному процесі. Лекція психолога дає батькам інструменти для надання емоційної підтримки дітям, що є критично важливим у воєнний час. Це допомагає стабілізувати емоційний стан дітей та підвищує їхню здатність ефективно вчитися. Загалом, такі збори є важливим кроком для забезпечення безпеки та благополуччя дітей, а також для зміцнення партнерських відносин між школою та батьками в умовах війни.

Заняття 2. Заняття для батьків на тему «Прив'язаність як основа благополучного розвитку дитини»

Мета заняття – допомогти батькам глибше зрозуміти значення емоційної прив'язаності з дітьми. Учасники отримають інструменти для зміцнення взаємин, що позитивно впливає на емоційний розвиток дитини.

Привітання створює комфортну атмосферу для активної участі, налаштовує на відкриту комунікацію та встановлює правила роботи в групі. Вправа «Опора» допомагає усвідомити важливість емоційної підтримки в житті дитини через саморефлексію. Батьки порівнюють власні життєві опори з підтримкою, яку вони надають дітям. Вправа «Спогади з дитинства» дозволяє батькам відчувати, як їхній досвід дитинства впливає на стиль прив'язаності у взаєминах з дітьми. Це сприяє глибшому розумінню емоційних потреб дітей. Теоретичний блок «Типи прив'язаностей» пояснює, як різні типи прив'язаності (надійна, тривожна, уникаюча, дезорганізована) впливають на емоційний розвиток дитини та її здатність до саморегуляції. Творча майстерня дає можливість батькам через творчі завдання наочно відобразити типи прив'язаності та обмінятися досвідом, закріплюючи нові знання. Створення «карт

прив'язаності» сприяє візуалізації теоретичних знань і допомагає учасникам осмислити, як вони можуть підтримувати надійні емоційні зв'язки з дітьми. Домашнє завдання дозволяє батькам практикувати нові знання в повсякденному житті, спостерігаючи за своєю поведінкою з дітьми і закріплюючи навички. Рефлексія допомагає учасникам усвідомити нові знання і те, як їх використовувати у взаєминах із дітьми, сприяє розвитку довіри та емоційної підтримки.

Заняття допомагає батькам усвідомити, що емоційна прив'язаність є фундаментом для гармонійного розвитку дитини. Через теоретичну інформацію, практичні вправи та рефлексії батьки отримують можливість глибше зрозуміти потреби своїх дітей та розвивати стосунки на основі довіри та підтримки.

Заняття №3. Волонтерська діяльність «Разом до перемоги»

Головною метою цієї діяльності є об'єднання зусиль батьків, дітей та вчителів у спільній справі підтримки воїнів ЗСУ. Спільна робота над в'язанням маскувальних сіток та створення листівок для воїнів формує в учасників почуття єдності, взаємодопомоги та відповідальності за спільне майбутнє. Основними цілями цієї види діяльності є: формування патріотизму та громадянської свідомості, учасники, беручи участь у волонтерських проєктах, усвідомлюють важливість своєї допомоги та внеску в перемогу країни; розвиток емпатії та співчуття, діти та батьки через свою працю та творчість вчаться підтримувати тих, хто потребує захисту та турботи; сприяння згуртованості родин і шкільної громади, спільна діяльність сприяє побудові міцніших стосунків між дітьми, батьками та вчителями, створюючи відчуття спільної місії та підтримки; творчий розвиток дітей, малюючи листівки для військових, діти вчаться висловлювати свої почуття та подяку через мистецтво, що сприяє розвитку їхньої креативності; підвищення морального духу воїнів; листівки з малюнками та посланнями надають воїнам емоційну підтримку та нагадують, що їхні зусилля цінують і підтримують.

Таким чином, волонтерська діяльність «Разом до перемоги» сприяє вихованню відповідальності, підтримці національних цінностей та формуванню міцної, згуртованої громади. Вона також підвищує взаємодію між школою та батьками, створюючи простір для активної співпраці, обміну досвідом і спільної діяльності, що зміцнює взаєморозуміння та довіру між усіма учасниками освітнього процесу.

Заняття №4. Круглий стіл «Підвищення тривожності дитини в умовах війни. До чого це може призвести?»

Метою заняття є: дослідити причини підвищення тривожності у дітей під час війни, виявити можливі наслідки цього явища та обговорити способи підтримки дітей у складних умовах.

Під час заняття учасники знайомляться між собою і обговорюють, що таке тривожність, які її ознаки і як вона може проявлятися у дітей. Тренер пропонує батькам поділитися своїм досвідом та спостереженнями, що сприяє створенню атмосфери відкритості та довіри.

Обговорюються фактори, які можуть викликати тривожність у дітей під час війни, такі як невизначеність ситуації, вплив медіа та втрата звичних умов життя. Учасники також розглядають можливі наслідки цієї тривожності, включаючи проблеми з навчанням, соціальну ізоляцію та емоційні розлади.

На завершення заняття тренер пропонує методи підтримки, які можуть допомогти батькам знизити рівень тривожності у дітей. Учасники обговорюють ці стратегії, обмінюються думками та власним досвідом, що сприяє формуванню спільної бази знань і навичок.

Круглий стіл дозволяє батькам і педагогам отримати нові знання про тривожність у дітей та впевненість у своїх силах надавати необхідну емоційну підтримку.

Заняття №5 «Вчимось спілкуватись мовою почуттів»

Метою заняття є: допомогти батькам усвідомити важливість почуттів у житті дитини та навчити їх спілкуватися мовою почуттів, що сприятиме емоційному розвитку дітей і зміцненню взаємин.

Заняття починається з привітання, яке створює комфортну атмосферу для участі та відкритої комунікації. Учасники знайомляться і встановлюють правила роботи в групі, що забезпечує довіру та готовність до обговорення.

Після цього відбувається обговорення важливості проявів почуттів у стосунках. Батьки дізнаються про зв'язок між емоційним станом дорослих і дітей, що дозволяє усвідомити, як власні почуття впливають на атмосферу в родині. Вправа «Киплячий чайник» дає можливість учасникам усвідомити, як емоції накопичуються і виливаються у спілкуванні. Через цю практику батьки можуть зрозуміти, як важливо правильно виражати свої почуття та слухати дитину. Вправа «Кольори емоцій» дозволяє батькам відобразити свої емоції в кольорових малюнках, що допомагає їм візуалізувати і усвідомити свої почуття, а також навчитися говорити про них. Практикум «Емоційний діалог. Розвивальний зворотний зв'язок» проводиться у трійках, де учасники мають можливість практикувати емоційний діалог, спілкуючись про свої почуття та навчаючись давати конструктивний зворотний зв'язок. Арттерапевтична вправа «Тортик почуттів» дозволяє батькам креативно відобразити свої емоції, розробляючи «тортики», де кожен шар символізує різні почуття. Це сприяє відкритості та розумінню емоцій. Наприкінці заняття відбувається рефлексія, де учасники діляться своїми враженнями, що дозволяє закріпити нові знання та навички. Домашнє завдання дає батькам можливість практикувати спілкування мовою почуттів у повсякденному житті.

Загалом, заняття допомагає батькам усвідомити значення почуттів у житті дитини і вчить їх ефективно спілкуватися, що створює основи для довірливих і емоційно насичених стосунків у родині.

Заняття №6 Тренінгове заняття з батьками «Психологічна підтримка дітей в період перевантаження та перевтоми»

Метою заняття є: профілактика стресу у дітей і дорослих; підвищення психологічної грамотності батьків; формування орієнтації на збереження психічного здоров'я та емоційного благополуччя дітей; розвиток навичок вираження емоційного стану та усвідомлення своїх почуттів.

Під час цього тренінгу батьки вивчають цікаві вправи для зняття емоційної напруги, заземлення.

Вправа «Релаксація на контрасті». Учасники сідають у зручному положенні, заплющують очі та починають дихати глибоко. Вони уявляють собі тепле місце, де відчувають спокій і комфорт. Потім переходять до уявлення про холодне або неприємне місце, де відчувають напругу. Ця контрастна уява допомагає усвідомити, як змінюються емоції та відчуття в тілі, навчитися їх регулювати.

Метою вправи є: навчити учасників усвідомлювати власні емоції та використовувати техніку контрасту для зняття напруги.

Техніка 54321. Це техніка швидкого заземлення та подолання стресу. Сприяє усвідомленню поточного моменту, зменшуючи рівень тривожності та стресу через заземлення.

Учасники по черзі називають:

- 5 речей, які вони можуть побачити навколо;
- 4 речі, які вони можуть доторкнутися;
- 3 звуки, які воничують;
- 2 запахи, які вони можуть відчути;
- 1 відчуття (емоцію), яке вони відчувають.

Вправа «Квітка та свічка» допомагає усвідомлювати свої енергетичні ресурси та важливість відновлення сил у процесі підтримки дітей. Учасники уявляють себе квіткою, яка розкривається на сонці, відчуваючи тепло і світло. Потім вони уявляють себе свічкою, яка горить,

випромінюючи світло, але також і втрачає велику частину енергії. Під час цієї вправи батьки повинні зрозуміти, як важливо зберігати баланс між енергією і відпочинком.

Батькам дається домашнє завдання. Використовувати одну з технік щодня, записуючи свої спостереження в щоденнику емоцій.

Загалом, цей тренінг сприяв розвитку емоційної грамотності батьків, надаючи їм можливість глибше усвідомити емоційні потреби своїх дітей. Учасники ознайомилися з різними методами підтримки, які допоможуть знижувати стрес та перевантаження у сім'ї. Це знання дозволяє батькам обирати більш ефективні підходи до виховання, що позитивно впливають на емоційний та психологічний розвиток дітей. В результаті, батьки здобули впевненість у своїй здатності підтримувати дітей у складні часи, сприяючи здоровому та гармонійному розвитку родинних взаємин.

Заняття №7 Проект «Годівнички для зимуючих птахів». Фото-звіт

Проект «Годівнички для зимуючих птахів» має соціальну та екологічну складову, спрямовану на розвиток екологічної свідомості та відповідального ставлення до природи. Під час виготовлення годівничок використовувалися виключно екологічні матеріали, що є важливою частиною ідеї сталого розвитку. Проект об'єднав дітей, батьків і вчителів для виконання корисної справи, спрямованої на допомогу птахам, які залишаються зимувати.

Особливістю цього проекту стало використання природних і безпечних матеріалів для створення годівничок: картону, деревини, льняних ниток та інших матеріалів, які не забруднюють довкілля. Учасники також виготовляли годівнички із зерен, формуючи основу з насіння та зерен, що допомагає не лише забезпечити їжу для птахів, але й використовувати органічні матеріали, які можуть розкладатися без шкоди для природи.

Фото-звіт проекту відображає процес створення цих екологічних годівничок:

1. Підготовка екологічних матеріалів — діти та батьки готують екологічно чисті матеріали для годівничок: дерев'яні дощечки, картон, натуральні нитки та зерна.
2. Процес створення годівничок із зерен — на фотографіях зображено, як учасники формують годівнички, з'єднуючи зерна та насіння за допомогою природних клеїв або меду.
3. Оздоблення та розміщення — фотографії готових виробів, які учасники прикрашають і розвішують на деревах.
4. Птахи на екологічних годівничках — перші птахи, які прилетіли до годівничок із зерен та інших природних матеріалів.

Цей проект не тільки навчив дітей допомагати тваринам взимку, але й підкреслив важливість використання екологічних матеріалів у побуті. Він став чудовим прикладом екологічної свідомості та спільної відповідальності за збереження природи.

Заняття №8. День відкритих дверей. Виготовлення новорічної іграшки на ялинку

Цей захід має на меті залучити батьків до шкільного життя дітей, зміцнити зв'язок між школою, родиною та учнями, а також створити святковий настрій перед зимовими святами. Метою заходу є: створення можливості для батьків залучитися до навчального процесу своїх дітей та побачити їхні досягнення в шкільному середовищі; покращення взаємодії між батьками, дітьми та вчителями; розвиток творчих здібностей учнів через спільну діяльність з батьками; формування святкової атмосфери та зміцнення сімейних і шкільних традицій.

У рамках Дня відкритих дверей батьки приходять до школи на уроки своїх дітей, де разом беруть участь у творчому процесі. На одному з уроків вони спільно виготовляють новорічну іграшку для ялинки. Ця активність спрямована на те, щоб об'єднати батьків і дітей у креативному

процесі, що розвиває у дітей моторику, фантазію та комунікативні навички, а також допомагає створювати емоційно значущі моменти.

Учні та вчителі вітають батьків, розповідають про мету уроку та деталі виготовлення новорічної іграшки. Батьки разом із дітьми працюють над створенням новорічної прикраси. Матеріали для роботи можуть бути різноманітними: кольоровий папір, стрічки, блискітки, натуральні матеріали. Спільна робота сприяє зближенню та розвиває командну взаємодію між учнями і батьками. Всі учасники показують свої роботи, обмінюються враженнями. Учні та батьки можуть прикрасити виготовленими іграшками шкільну ялинку або забрати додому як пам'ятку про спільну діяльність.

Такий захід не лише сприяє розвитку творчих навичок, але й створює можливість для батьків глибше залучитися до життя своїх дітей у школі. Спільна творчість допомагає зміцнити сімейні та шкільні зв'язки, формує позитивну атмосферу та сприяє розвитку емоційної близькості між батьками та дітьми.

Заняття №9. Батьківські вечори «Емоції» Сумісний перегляд мультфільму «Думками навиворіт». Бесіда з батьками та учнями.

Захід, спрямований на об'єднання батьків і дітей навколо теми емоційного інтелекту та його значення у житті кожної людини. Однією з головних частин такого заходу є спільний перегляд мультфільму «Думками навиворіт» (Inside Out), який є чудовим інструментом для розкриття теми емоцій та їхнього впливу на поведінку, прийняття рішень і взаємодію з іншими. Метою заходу є: поглибити розуміння батьками та дітьми важливості емоцій та вміння з ними справлятися; допомогти учасникам навчитися висловлювати свої почуття та краще розуміти емоції інших; сприяти встановленню кращого емоційного контакту між батьками та дітьми через обговорення емоційних тем у легкій та доступній формі.

Спільний перегляд мультфільму «Думками навиворіт» допомагає наочно побачити, як різні емоції (радість, страх, гнів, відраза, сум) впливають на життя дитини та її реакції на зовнішні події. Це чудовий приклад для того, щоб з гумором і простою мовою донести до дітей важливість кожної емоції в їхньому житті.

Бесіда після перегляду: після мультфільму діти діляться своїми враженнями, розповідають, яка емоція їм найбільше сподобалася і чому. Це дозволяє в ігровій формі почати говорити про складні емоційні переживання; батьки обговорюють важливі аспекти емоційного розвитку дитини та те, як дорослі можуть підтримувати дітей у розумінні своїх почуттів. Також піднімаються питання, як батьки самі реагують на емоції дітей і чому важливо створювати в сім'ї атмосферу, де дитина може відкрито висловлювати свої почуття; спільна дискусія це можливість обміну думками між батьками та дітьми, що сприяє кращому розумінню один одного. Учасники разом обговорюють важливість кожної емоції, її роль у житті, а також методи, як справлятися з негативними почуттями, такими як гнів чи смуток.

Такий формат заходу дозволяє батькам і дітям краще зрозуміти важливість емоційного інтелекту. Вони разом дізнаються, як правильно і здорово висловлювати емоції, а також як важливо бути уважними до почуттів інших. Це допомагає зміцнити емоційний зв'язок у сім'ї, покращити взаєморозуміння та створити атмосферу довіри та підтримки

Заняття №10 Заняття для батьків із використанням криголамів «Золоті хвилини», «Гра в імена»

Допомагає не лише розпочати діалог у невимушеній атмосфері, але й сприяє саморефлексії та аналізу власного дитячого досвіду. Це важливо, оскільки батьки, переглядаючи власне дитинство, можуть краще зрозуміти потреби своїх дітей та уникнути можливих помилок у вихованні.

«Гра в імена» Мета цієї вправи допомогти батькам відчутти впевненість у собі та зрозуміти свої сильні якості. Батьки пишуть до кожної літери свого імені риси характеру, потім й для своєї дитини. Після виконання завдання батьки діляться своїми характеристиками з групою, що допоможе краще налаштуватися на відкриту комунікацію.

Ця вправа сприяє підвищенню самооцінки батьків, викликає позитивні емоції і допомагає створити сприятливу атмосферу в групі. Батьки можуть більше замислитися над тим, як їхнє ставлення до себе та до дитини впливають на їхні взаємини з дітьми.

Вправа друга: «Золоті моменти дитинства» Мета цієї вправи — допомогти батькам згадати свій дитячий досвід та порівняти його з тим, що вони надають своїм дітям сьогодні. Батьки згадують та діляться найкращими моментами свого дитинства, можна задавати уточнюючі питання:

- Що саме зробило цей момент таким особливим?
- Хто був поруч із вами в цей час?
- Які емоції ви відчували тоді?
- Що для вас було найважливішим у цих моментах?

Після того як всі поділяться своїми «золотими згадками», попросіть батьків подумати про те, які подібні моменти вони можуть створити для своїх дітей у повсякденному житті. На цій позитивній ноті, тепер попросіть згадати самий неприємний спогад дитинства, також задавайте уточнюючі запитання.

Ця вправа допомагає батькам не тільки ностальгійно згадати минуле, але й переосмислити свої стосунки з дітьми. Вони можуть проаналізувати, що для них було важливо в дитинстві — підтримка, свобода чи відчуття безпеки, і зробити висновки для власної батьківської поведінки.

Ці вправи дозволяють батькам краще розуміти себе і своїх дітей, усвідомлювати вплив свого дитинства на виховання та запобігати повторенню помилок минулого.

Заняття №11 Флешмоб «Зустрічаємо весну»

Флешмоб «Зустрічаємо весну» — це захоплююча ініціатива, яка спрямована на зміцнення сімейних стосунків та підтримку активного дозвілля. Батькам пропонується зняти короткі відеоролики, де вони разом із дітьми насолоджуються весняними днями, організовуючи сімейні прогулянки, пікніки, риболовлю чи інші види активностей на природі. Також, флешмоб заохочує однокласників та їхні родини, які живуть в одному місті, організовувати спільні активності на природі. Це чудова можливість не лише для сімейного відпочинку, а й для створення дружніх стосунків між батьками та дітьми. Спільні заходи можуть включати: організацію колективних прогулянок до парку чи лісу; відвідування зоопарку або ботанічного саду; проведення пікніків на природі з іграми та спілкуванням; разом з дітьми організувати спортивні заходи на свіжому повітрі; тематичні екскурсії або похід до цікавих природних місць.

Цей флешмоб не лише об'єднує сім'ї, але й показує дітям важливість активного проведення часу разом на природі. Це також чудова можливість поділитися своєю творчістю, мотивувати інших до спільного проведення часу та зберегти яскраві спогади про весняні дні.

Заняття №12 Соціальний проєкт «Допоможемо друзям нашим меншим»

Спрямований на розвиток у дітей та їхніх батьків співчуття, відповідальності та екологічної свідомості. В межах проєкту учасники організовують відвідування притулків для тварин, де вони можуть допомогти доглянути за тваринами, принести корм, теплі ковдри та інші необхідні речі.

Основні цілі проєкту: виховання у дітей емпатії та дбайливого ставлення до тварин; поширення знань про відповідальне ставлення до домашніх улюбленців; активна участь у волонтерській діяльності, що допомагає дітям і батькам відчувати важливість внеску у спільну добру справу.

Під час відвідувань діти і батьки можуть не тільки допомогти тваринам, але й дізнатися більше про роботу притулків, умови утримання тварин та можливості допомоги. Це може бути чудовий привід для обговорення важливості турботи про навколишній світ, тварин та роль кожного у збереженні екологічної рівноваги.

Учасники проєкту можуть також створити фото- або відеозвіт про свою діяльність, що допоможе привернути увагу ширшого кола людей до проблем безпритульних тварин та стимулювати інших до участі у волонтерських ініціативах.

Програма, що включає різноманітні заходи для батьків і дітей, суттєво підвищує рівень взаємодії між сім'ями та школою. Вона формує активну спільноту, де батьки стають більш усвідомленими у вихованні, розуміючи емоційні потреби своїх дітей. Регулярні збори та відкриті уроки сприяють відкритому діалогу, що допомагає зміцнити довіру між батьками і педагогами. Соціальні проєкти, такі як виготовлення годівничок і відвідування притулків, формують у дітей почуття відповідальності. Заняття з емоційної грамотності допомагають батькам управляти своїми почуттями, створюючи здоровий психологічний клімат у родині. Загалом, програма сприяє розвитку гармонійного середовища для навчання, де діти отримують не лише знання, а й життєві навички для успішного майбутнього.

2.3. Підсумки експериментальної роботи

Для перевірки ефективності розробленої й проведеної нами програми взаємодії сім'ї та школи у вихованні молодших школярів ми провели контрольний етап експериментального дослідження у 3-А класі.

Для цього ми використали методики, які застосовувалися на констатувальному етапі.

Аналіз результатів діагностики за методикою «Настрій» на контрольному етапі представлений у додатку 3 та на рис. 2.1.

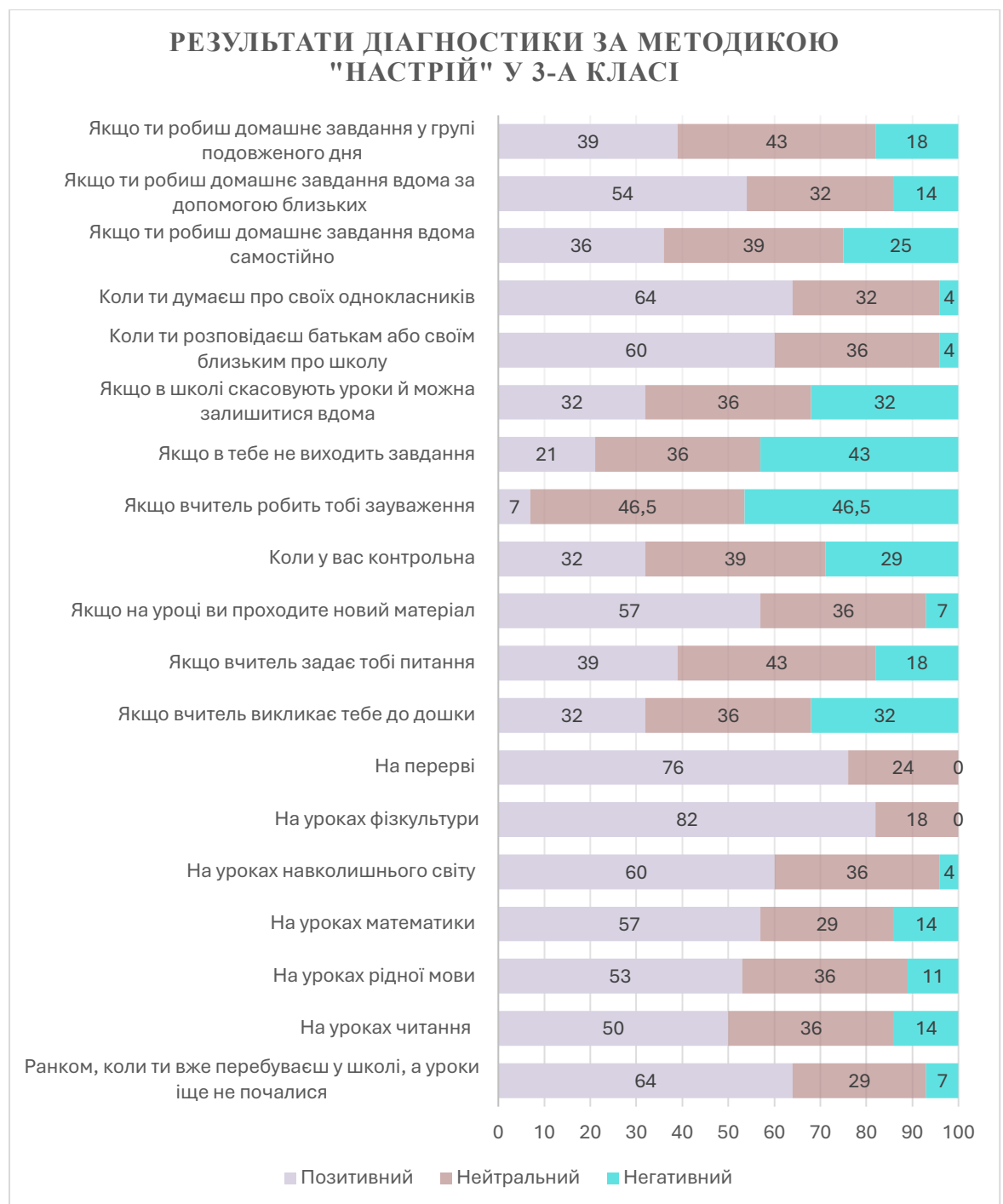

Рис. 2.1. Аналіз оцінки емоційного ставлення молодших школярів 3-А класу до шкільного життя, %

Порівняльний аналіз оцінки емоційного ставлення третьокласників виявив позитивну динаміку у ставленні молодших школярів до школи.

Збільшилася кількість учнів, що відзначили своє ставлення як позитивне до основних шкільних предметів: до уроків читання (з 32,1% до 50%), до уроків рідної мови (з 28,5% до 53,5%), до уроків математики (з 42,8% до 57,1%), до уроків навколишнього світу (з 46,4% до 60,7%).

Знизилася число учнів, що відчувають негативні емоції при виконанні домашніх завдань на/у групі подовженого дня (з 36% до 18%), удома самотійно (з 39,% до 25%). Більше половини третьокласників (54%) при виконанні домашнього завдання із задоволенням приймають допомогу батьків, а на констатувальному етапі таких дітей було 36%.

Позитивним моментом ми відзначаємо зниження кількості негативних емоцій в учасників нашого дослідження у ситуаціях, коли вчитель робить зауваження (з 71% до 36%), коли не виходить завдання (з 57% до 43%), якщо вчитель викликає до дошки (з 46% до 32%), якщо вчитель ставить запитання (з 29% до 18%). Майже у два рази зменшилося число учнів, у яких негативні емоції проявляються під час проведення контрольної роботи (з 54% до 29%). Молодші школярі більш охоче стали розповідати батькам про школу, і думати про своїх однокласників. Більше половини третьокласників (57%) стали відчувати позитивні емоції при проходженні на уроці нового матеріалу.

Як і на констатувальному етапі, найкращий настрій в учнів початкової школи спостерігається на уроках фізкультури й на перервах (82% та 79% відповідно). Таким чином, контрольний етап даного експериментально дослідження показав покращення емоційного ставлення до навчання та підвищення інтересу учнів до моментів шкільного життя й до школи в цілому.

Порівняльна діаграма результатів до та після впровадження програми «Взаємодія заради майбутнього: Об'єднуючи школу і родину»

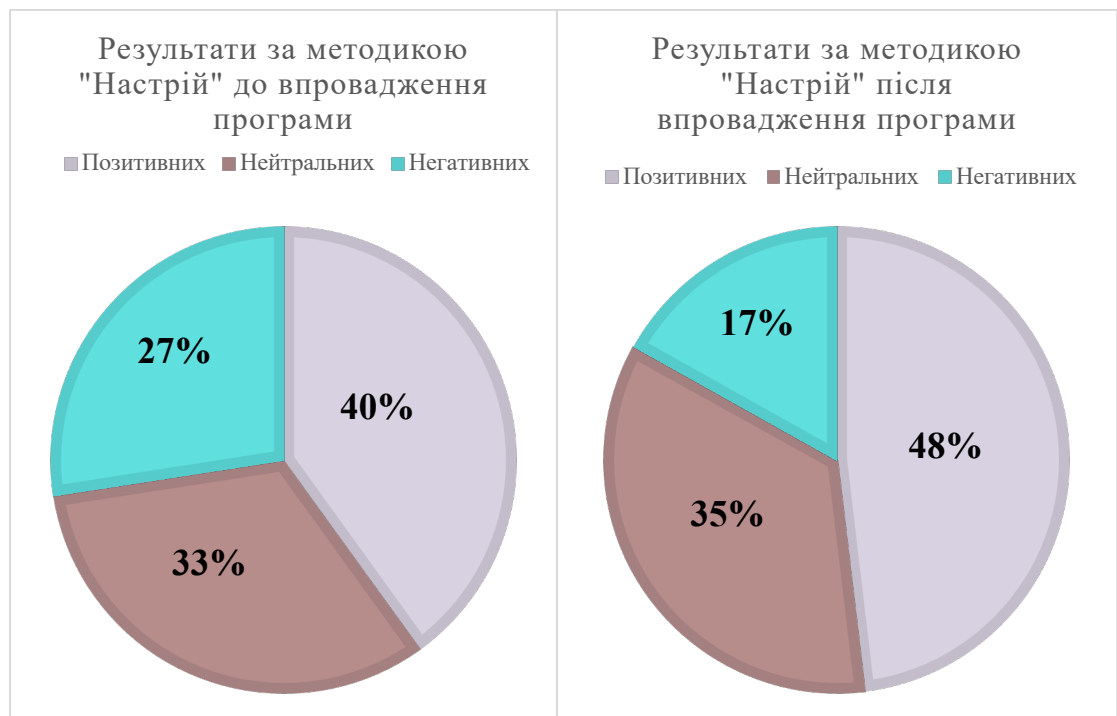
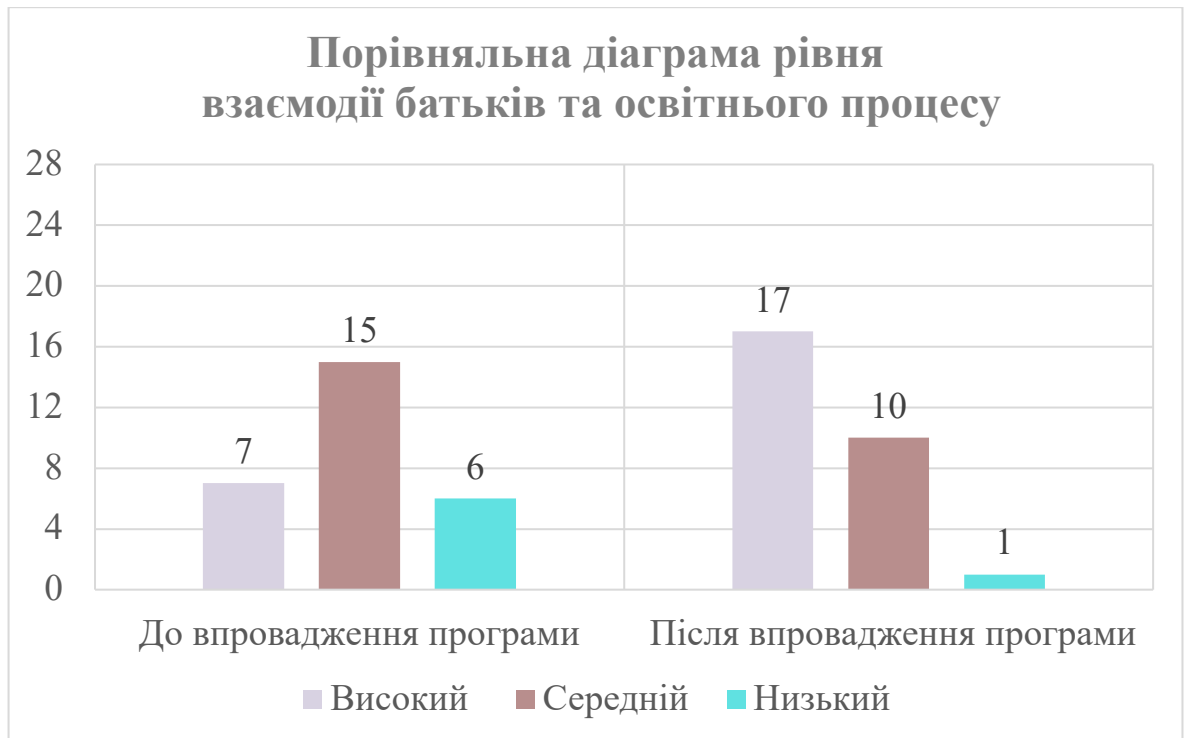

Рис.2.2 Порівняльна діаграма результатів до та після впровадження програми у 3-А класі

За порівняльною діаграмою чітко видно тенденцію зниження **негативних** настроїв у молодших школярів (було 27% - стало 17%), **нейтральні** настрої залишились майже без змін (було 33% - стало 35%), але варто враховувати, що діти які були негативно налаштовані в шкільних ситуаціях, не зможуть одразу змінити свій настрій на позитивний, тому у нашому випадку, враховуючи зниження негативних настроїв, результат можна назвати успішним, **позитивних** настроїв стало більше (було 40% - стало 48%) цей результат також є успішним для нас.

З метою визначення рівня взаємодії батьків та освітнього процесу (школи) після впровадження програми, було проведено опитування серед батьків. (Додаток)

(Рис.2.3 Порівняльна діаграма рівня взаємодії батьків та освітнього процесу у 3-А класі)

Після впровадження програми відбулося значне покращення рівня взаємодії між батьками та освітнім процесом. Кількість родин з високим рівнем взаємодії зросла з 14% до 61% (було 7 родин, стало 17), а дуже низький рівень повністю зник. Програма показала ефективність у залученні батьків до активнішої співпраці зі школою та підтримки навчання своїх дітей.

За методикою «Анкетування для виявлення рівня освіченості батьків (авторська розробка Цюркай Т.)».

Рис 2.4. Порівняльна діаграма рівня освіченості батьків у 3-А класі

Діаграма демонструє позитивні зміни в рівні освіченості батьків після впровадження програми. Кількість батьків із високим рівнем освіти зросла з 8 до 16 осіб, що свідчить про значне покращення. Одночасно спостерігається зменшення кількості батьків із середнім рівнем освіти з 13 до 11 осіб, що може вказувати на перехід частини цих людей до категорії з вищим рівнем освіти. Найбільш разючі зміни відбулися серед батьків із низьким рівнем освіти: їх кількість скоротилася з 7 до 1 особи. Такі результати є гарним показником ефективності програми, оскільки вони свідчать про підвищення загального рівня освіти серед батьків, що є важливим досягненням.

Таким чином, кількісний та якісний аналіз результатів контрольного етапу експериментального дослідження виявив позитивну динаміку в підвищенні рівня вихованості молодших школярів 3-А класу, їх особистісного розвитку, у зміні таких показників, як ціннісно-змістовні орієнтації й моральні основи особистісного морального вибору; розвиток самосвідомості, позитивної самооцінки, готовності відкрито виражати й відстоювати свою позицію, критичності до своїх учинків; розвиток

готовності до самостійних учинків і дій, прийнятті відповідальності за їх результати тощо, що свідчать про ефективність розробленої й проведеної нами програми взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей молодшого шкільного віку.

ВИСНОВКИ

У даній магістерській роботі ми провели дослідження проблеми взаємодії сім'ї та школи у вихованні молодших школярів, а також визначили ефективні шляхи їх взаємодії.

1. Співпраця вчителя початкової школи та родини є важливою складовою успішного навчання та виховання учнів. На основі наукових праць таких вчених: К. Ушинський, Т. Цуркан, Г. Бевз, М. Каніболоцька, Т. Ціпан, можна виділити кілька основних аспектів такої співпраці: комунікація та обмін інформацією, спільне планування навчально-виховної діяльності, підтримка розвитку дитини, залучення батьків до шкільних заходів, сприяння соціалізації дитини.

2. Взаємодія сім'ї та школи являє собою соціально-педагогічний процес взаємообумовлених дій обох соціальних інститутів, де окрема дія одного з учасників взаємодії викликає відповідні дії іншого, що стосуються основної проблеми сучасності – формування соціальної активності у підростаючого покоління. Сучасний стан взаємодії сім'ї та вчителя залежить від рівня їхньої залученості та готовності до співпраці.

3. З метою дослідження рівня взаємодії педагогів і батьків молодших школярів, нами було організовано й проведено педагогічний експеримент. У ньому взяли участь 28 учнів 3-А класу гімназії № 28 м. Херсон, а також та їхні батьки (також 28 осіб).

На констатувальному етапі експерименту було проведено моніторинг задоволеності батьків якістю освітніх послуг, а також досліджені індивідуально-особистісні особливості учнів, які проявляються у суб'єктивному ставленні самої дитини до різних сторін навчальної діяльності й поведінки її у різних ситуаціях.

Аналіз показує, що батьки мають середній рівень знань і періодично беруть участь у навчальному процесі, але потребують додаткових знань та рекомендацій, щоб підвищити свою залученість. Через наявність у

результатах достатнього та низького рівня співпраці батьків та освітнього процесу, що свідчить про часткове залучення та повну відсутність батьків в шкільному житті молодшого школяра, була розроблена програма задля підвищення та удосконалення цієї взаємодії. Розроблена програма «Взаємодія заради майбутнього: об'єднуючи школу і родину», враховує особливості взаємодії батьків та школи, проблеми які присутні на момент констатувального етапу. Метою програми є удосконалення взаємодії сім'ї та школи, спрямованої на виховання й розвиток особистості дитини.

Програма була реалізована з вересня 2023 року по березень 2024 року.

4. Кількісний та якісний аналіз результатів контрольного етапу експериментального дослідження виявив позитивну динаміку в підвищенні рівня вихованості молодших школярів 3-А класу, їх особистісного розвитку, у зміні таких показників, як ціннісно-змістовні орієнтації й моральні основи особистісного морального вибору; розвиток самосвідомості, позитивної самооцінки, готовності відкрито виражати й відстоювати свою позицію, критичності до своїх учинків; розвиток готовності до самостійних учинків і дій, прийнятті відповідальності за їх результати тощо, що свідчать про ефективність розробленої й проведеної нами програми взаємодії сім'ї та школи у вихованні дітей молодшого шкільного віку.

Найбільшу зацікавленість та активність викликали такі форми роботи: волонтерська акція «Разом до Перемоги»; батьківські вечори «Емоції» сумісний перегляд мультфільму «Думками навиворіт». Бесіда з батьками та учнями; круглий стіл «Підвищення тривожності дитини в умовах війни. До чого це може призвести?»

Отже, гіпотеза дослідження підтвердилася. Висновки експериментальної роботи довели, що успішність педагогічного процесу сучасної початкової школи напряму залежить від створення умов ефективної співпраці між вчителями і батьками учнів, а саме:

- Залучення батьків до спільного вирішення важливих питань, які стосуються розвитку дітей та організації шкільного життя;
- Відкрита комунікація між педагогами та сім'єю, що базується на партнерстві, довірі та взаємоповазі;
- Створення проєктів та реалізація спільних виховних заходів для молодших школярів (впровадження програми «Взаємодія заради майбутнього: Об'єднуючи школу і родину»).

Таким чином, результати дослідження підтверджують важливість створення активної взаємодії «школа-родина» в умовах сучасних викликів. Одним з ефективних шляхів оптимізації співпраці сім'ї та школи є впровадження програми «Взаємодія заради майбутнього: Об'єднуючи школу і родину» в освітній процес, яка сприяє активізації пізнавального інтересу, соціалізації та емоційному комфорту учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аметова Е.Р. Про значення сім'ї у формуванні вільної особистості дитини. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 36-44.
2. Антонова В. М., Залеська О. В., Соловійова В. В., Чепенко Л. М., Чернобровкіна В. А. Безпечний простір : програма тренінгів для батьків. Київ : Унів. вид;во Пульсари, 2021. 145 с. : іл.
3. Батьківство в радість. Тренінговий курс з набуття батьківських навичок / авт.-упоряд. Г. М. Лактіонова, І. Д. Зверева ; Програма "Родина для дитини" в Україні. К. : Р.К. Майстер-принт, 2008. 196 с.56
4. Бевз Г.М., Каніболоцької М.С. Психологічні ресурси взаємодії школи, сім'ї, громади : практичний посібник / за ред. Г. М. Бевз, М. С. Каніболоцької ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 106 с.
5. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. 3-тє первид. Київ: Академвидав, 2018. 312 с.
6. Бурова А.І. Актуальні тенденції співпраці сім'ї та школи. *Психологія та соціальна робота*. 2017. №11. С. 8-13
7. Волкова Н.П. Педагогіка: навчальний посібник; 4-тє вид., стереотипне. Київ: Академія, 2012. 616 с.
8. Волошко Н.І. Психологічне становлення особистості: від малюка до юнака. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Вип. 12. С. 107-111.
9. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 3-тє, доп. і виправлене. Рівне: «Волинські обереги», 2015. 552 с.
10. Державний стандарт початкової освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. за № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/87-2018-%D0%BF>
11. Горлова А.В. Використання освітнього потенціалу медіа в процесі соціалізації молодших школярів. Підготовка сучасного педагога

дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи. Том 1. Херсон: ТОВ «Борисфен-про», 2018. С.53-55.

12. Горлова А. В. Умови педагогічної взаємодії педагога з підлітками *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб.наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2008. Вип. 12. Книга I. С. 309-315.

13. Докукіна О.М. Виховання молодших школярів у сучасній українській сім'ї. *Початкова школа*. 2016. №8. С.8-14.

14. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

15. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. за № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14>

16. Кашарова А.В. Соціально-педагогічна підтримка сучасної сім'ї. *Молодий вчений*. 2019. № 12. С. 125-128.

17. Коваль Л.Г. Взаємодія родини й школи як сучасна педагогічна проблема. *Педагогіка і психологія*. 2019. № 14. С. 240-253

18. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка: навчальний посібник; 3-тє перевид. Київ: ІЗМН, 2015. 392 с.

19. Ковбас Б.І, Костів В.І. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том I. Основи родинних взаємовідносин. Івано-Франківськ, 2002. 288 с.

20. Ковбас Б.І, Костів В.І. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том II. Основи родинного виховання. Івано-Франківськ, 2006. 288 с.

21. Коновцев П.О. Взаємодія сім'ї та школи у вихованні підлітка. *Соціальний педагог*. 2018. № 10. С. 20-23.

22. Конституція України, прийнята 28.06.1996 р. за № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

23. Корпак Н.С. Про підготовку батьків до виховання своїх дітей. *Вісник НТУУ «КПІ»: збірник наукових праць*. 2016. №7. С.56-60

24. Кравченко Т.В., Трубавіна І.М. Допомога батькам у вихованні дітей. Методичні рекомендації (2-ге перевид). Київ: ДЦССМ, 2013. 99с.
25. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: навч. посібник Київ : Знання, 2006. 324 с.
26. Левківський М.В. Історія педагогіки: навч.метод. посібник; вид. 4-те. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
27. Макаренко А.С. Книга для батьків. Пед. твори: у 8 т. Київ. 1986. Т. 5. 619 с.
28. Макаренко А.С. Сім'я і виховання дітей. Пед. твори.: у 8 т. Київ, 1986. Т. 6. 722 с.
29. Максимюк С.П. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2009. 670 с.
30. Марушкевич А.А., Постовий В.Г., Алексеєнко Т.Ф. та ін. Родинна педагогіка: навч.-метод. посібник. Київ, 2002. 216 с.
31. Маценко Л.М. Педагогіка сімейного виховання: навчальний посібник. Вид. 3-тє, доп., перероб. Київ : НАКККиМ. 2015. 293 с.
32. Мачуська І.Б. Сім'я та школа: від протистояння до взаємодії. *Педагогічний пошук*. 2018. № 5. С. 7-11
33. Мірошник З.М. Інноваційні форми роботи педагогів з батьками. *Соціальний захист*. 2019. №11. С.12-16.
34. Оржеховська В.М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології і моделі; 2-ге перевид. Харків: Видавництво «Точка», 2014. 192 с.
35. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2015. 560 с.
36. Петрановська Л.А. Особливості взаємодії сім'ї та школи. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. №7. С. 59-67
37. Постовий В.Г. Сучасна сім'я і її педагогіка; 2-ге перевид. Київ, 2011. 64 с.

38. Пухта О.Г. Співпраця батьків та школи у вихованні дітей. *Педагогічний пошук*. 2013. № 6. С. 51-55.
39. Рибальченко С.А. У єдності з сім'єю... *Дошкільне виховання*. 2020. №4. С.17-19.
40. Романчук О.Д. Сім'я, яка зцілює. Основи терапевтичного батьківства дітей, що зазнали скривдження та емоційного занедбання. Львів: Манускрипт, 2011. 207 с.
41. Синякова В.С. Сім'я та її функції: новий формат. *Вісник Львівського університету*. 2019. Вип. 4. С. 153-159
42. Сиса О.І. Взаємодія школи та сім'ї у вихованні та розвитку учнів початкових класів. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4. С. 162-167
43. Сорокопуд В.Б. Будь-ласка, подаруйте тата й маму. *Дзеркало тижня*. 2018. 13 квітня. С.18.
44. Соціальна робота з дітьми та молоддю: збірник інформаційно-методичних матеріалів / За заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ, 2014. 450 с.
45. Соціально-педагогічна та соціальна робота з різними категоріями клієнтів: навч.-метод. посібник / Н.П. Краснова, Л.П. Харченко, В.М. Пігіда, Я.І. Юрків. Луганськ, 2012. 408 с.
46. Степанов О.С. Криза традиційних форм взаємодії сім'ї та школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 1. С. 53-60
47. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ: Радянська школа. 1998. 163 с.
48. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа, 1997. С.72-79.
49. Терещенко І.І. Вплив сім'ї на соціалізацію дитини . *Вісник НТУУ «КПІ»: збірник наукових праць*. 2017. № 4(11). С. 113-117.
50. Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи із сім'єю: дис... доктора пед. наук : спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка». Луганськ, 2009. 244 с.
51. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання. Київ, 1994. 189 с.

52. Ціпан, Т. (2020). Інноваційні форми та методи педагогічної взаємодії школи і сім'ї у вихованні учнівської молоді. Інноватика у вихованні. Збірник наукових праць. Вип. 12 /упор. О. Б. Петренко; ред. кол. :О. Б. Петренко, Т. С. Ціпан, Н. М. Гринькова та ін. Рівне, 2020. С.235-241 DOI <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i12.313>.

53. Цуркан Т. Г. Формування педагогічної культури батьків молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Чернівці, 2018. 340 с.

54. Burgess E.W. The Family in a Changing Society. *American Journal of Sociology*. 2014. №. P. 8-12

55. Callon M. Family and school: points of influence. *Power, Action and Belief: a New Sociology of Knowledge*. 2012. №6. P. 37-45.

56. Hemel S. New technologies for pedagogical work. Washington, D. C.: National Academies Press, 2010. P.29-46.

57. Souris M. Family therapy in our times. *Educational Gerontology*. 2014. № 20. P. 541-555.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Настрій»

(автори О.В. Даниленко, І.В. Єрмакова)

Діти, уявіть собі ситуацію, про яку я буду говорити, і позначте хрестиком той настрій, який буває у вас найчастіше в цій ситуації.

№ п/п	Ситуація	Відповіді дітей		
				
		Позитивний	Нейтральний	Негативний
1	Ранком, коли ти вже перебуваєш у школі, а уроки іще не почалися			
2	На уроках читання			
3	На уроках рідної мови			
4	На уроках математики			
5	На уроках навколишнього світу			
6	На уроках фізкультури			
7	На перерві			
8	Якщо вчитель викликає тебе до дошки			
9	Якщо вчитель задає тобі питання			
10	Якщо на уроці ви проходите новий матеріал			
11	Коли у вас контрольна			
12	Якщо вчитель робить тобі зауваження			
13	Якщо в тебе не виходить завдання			
14	Якщо в школі скасовують уроки й можна залишитися вдома			
15	Коли ти розповідаєш батькам або своїм близьким про школу			
16	Коли ти думаєш про своїх однокласників			
17	Якщо ти робиш домашнє завдання вдома самостійно			
18	Якщо ти робиш домашнє завдання вдома за допомогою близьких			
19	Якщо ти робиш домашнє завдання у групі подовженого дня			

Тест для визначення рівня взаємодії батьків та освітнього процесу (Горлова А.В., Богдан І.)

1. **Чи берете ви участь у батьківських зборах?**
 - А) Завжди
 - В) Іноколи
 - С) Рідко
 - D) Ніколи
2. **Як часто ви допомагаєте своїй дитині з домашніми завданнями?**
 - А) Щодня
 - В) Кілька разів на тиждень
 - С) Раз на тиждень
 - D) Ніколи
3. **Чи цікавитеся ви успішністю своєї дитини в школі?**
 - А) Постійно
 - В) Іноколи
 - С) Рідко
 - D) Ніколи
4. **Чи розмовляєте ви з учителями про розвиток вашої дитини?**
 - А) Часто
 - В) Іноколи
 - С) Рідко
 - D) Ніколи
5. **Чи знаєте ви, які предмети найбільше цікавлять вашу дитину?**
 - А) Так
 - В) Частково
 - С) Не впевнений(на)
 - D) Ні
6. **Як ви реагуєте на запрошення до участі у шкільних заходах (свята, екскурсії, тощо)?**
 - А) Завжди беру участь
 - В) Іноколи беру участь
 - С) Рідко беру участь
 - D) Ніколи не беру участь
7. **Чи підтримуєте ви контакт з іншими батьками?**
 - А) Так, постійно
 - В) Іноколи
 - С) Рідко
 - D) Ні
8. **Чи обговорюєте ви з дитиною її шкільні досягнення та проблеми?**
 - А) Так, регулярно
 - В) Іноколи
 - С) Рідко

- D) Ніколи
9. **Чи вважаєте ви, що ваша дитина може звернутися до вас за допомогою з навчанням?**
- A) Так, завжди
 - B) Скоріше так
 - C) Скоріше ні
 - D) Ні
10. **Як часто ви проводите час разом з дитиною поза навчальним процесом (ігри, спільні прогулянки, хобі)?**
- A) Щодня
 - B) Кілька разів на тиждень
 - C) Раз на тиждень
 - D) Рідко або ніколи

Додаток Б.6*

Анкета для виявлення рівня освіченості батьків

Проводиться у формі бесіди чи пропонується у вигляді бланків

Мета: виявити рівень знань батьками вікових та індивідуальних особливостей дитини молодшого шкільного віку і способів взаємодії з нею.

Інструкція: бесіда проводиться індивідуально з кожним батьком.

Відповіді батьків докладно записують у таблицю (кількість стовпців таблиці відповідає кількості діагностованих батьків).

Таблиця 1

Номер питання	Відповіді (ПІБ батька)	Відповіді (ПІБ батька)	Відповіді (ПІБ батька)

1. Чи знаєте Ви науково-методичну літературу для батьків з виховання та розвитку дітей молодшого шкільного віку? Яку саме?
2. Чи відвідуєте тренінги, семінари, майстер-класи батьківської ефективності? Доводиться звертатися до педагогічних працівників за порадою чи допомогою у випадках труднощів у вихованні дитини?
3. Чи відзначаєте роль взаємодії з учителем в процесі отримання додаткових знань про навчання і розвиток Вашої дитини та особливості молодшого шкільного віку? Які саме особливості молодшого шкільного віку знаєте?
4. Чи хотіли б Ви мати книги чи будь-яке інше джерело інформації щодо виховання та розвитку дітей молодшого шкільного віку?
5. Які індивідуальні особливості дитини Ви будете брати до уваги при розв'язанні різних проблемних ситуацій?
6. Чи знаєте Ви методи заохочення, стимулювання та покарання дитини? Які ще методи використовуєте?
7. Чи вмієте Ви визначати готовність дитини до школи? Які особливості фізичної, психологічної, інтелектуальної готовності?

***авторська розробка**

8. Чи помічали (основні зміни) у розвитку дитини з переходом від дошкільного до молодшого шкільного віку? Яка роль учителя в адаптації дитини до нових соціальних умов?
9. Чи знайомі Ви з особливостями потурального й авторитетного стилю виховання? Який стиль притаманний Вам?
10. Які вправи для розвитку сприймання, пам'яті, мислення, уваги, емоційно-вольової сфери використовуєте у роботі з дитиною?

Інтерпретація результатів: здійснюється якісна оцінка повноти, розгорнення, позитивності, адекватності відповідей батьків на кожен з пунктів і присвоюється від 1-го до 3-х балів.

Відповідно,набравши:

26-30б. – високий рівень;

16-25б.– середній рівень;

0-15б. – низький рівень.

Дякуємо за співпрацю